

KAZAKİSTAN'DA PETROL, DOĞALGAZ VE DIŞ POLİTİKA: RUSYA, ÇİN, ABD VE AB DENGESİ *

OIL, NATURAL GAS AND FOREIGN POLICY IN KAZAKHSTAN: RUSSIA, CHINA, USA AND EU BALANCE

Ahmet GÖKBEL** , Togzhan TURGANBAYEVA***

Araştırma Makalesi/Research Article

** Prof. Dr., Öğretim Üyesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü,
İİBF, Kırşehir Ahi Evran
Üniversitesi
agokbel@gmail.com

ORCID ID:
0000-0001-8259-8808

*** Uluslararası İlişkiler Y.Lisans
Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran
Üniversitesi
tturganbayeva@gmail.com

ORCID ID:
0000-0003-0242-2007

Başvuru Tarihi/ Received:
22.02.2021

Kabul Tarihi/Accepted:
03.06.2021

* Bu makale, bazı eklemeler yapılarak
"Kazakistan'da Petrol ve Doğal Gaz
Rezervleri ve Bunların Kazakistan Dış
Politikasına Etkisi" adlı Yüksek Lisans
tezinden oluşturulmuştur.

Özet

Dünya coğrafyası içerisinde geniş bir alana sahip ve enerji kaynakları açısından zengin olan Kazakistan Cumhuriyeti, Orta Asya'da bağımsızlığına kavuşan diğer ülkeler arasında önemli bir konumdadır. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra büyük güçlerin ilgi noktası haline gelen Kazakistan'da, demografik yapının ve askeri gücün zayıflığı, ülkenin güvenliğini tehdit eden önemli unsurlar olmuştur. Elverişsiz şartlara rağmen bağımsızlığına yeni kavuşan Kazakistan'ın serbest piyasa ekonomisine geçmesi ve büyük güçlerin enerji kaynaklarına olan ilgisini kullanarak kendi askeri, siyasi ve iktisadi imkânlarını kullanması, üstelik demografik yapı konusunda bazı adımlar atması, ülkenin kalkınması doğrultusunda hayati önem taşımaktadır.

Bu çalışmamızda, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan Kazakistan dış politikasının oluşturulmasında, petrol ve doğal gazın önemi üzerinde durulmakta ve enerji kaynaklarının çok yönlü ülke politikasında nasıl kullanıldığı incelenmektedir. Çalışmamızın temel amacı, Kazakistan'da petrol ve doğal gaz üretimi ve gelişimi için büyük güçler ve şirketler tarafından yapılan projelerin ve işlevlerin tespit edilerek bunların Kazakistan enerji politikasına yönelik etkisinin analiz edilmesidir. Ortaya çıkan veriler ışığında ülkenin çok yönlü politikasında ve ekonomi kalkınmasında petrol ve doğal gazın, itici güç olup olmadığı tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğal Gaz, Enerji Politikası, Kazakistan, Petrol, Sovyetler Birliği.

Abstract

In the analysis from the point of view of energy security, today's Central Asia is considered to be one of the richest regions in oil and gas resources. Kazakhstan is the leading country in Central Asia with the largest landmass and wealth of energy resources. Therefore, following the dissolution of the Soviet Union, the country immediately caught the interests of major powers. On the other hand, Kazakhstan's very low demographic structure and weak military power can be considered a threat to national security. For this reason, the transition of Kazakhstan to the free market and the use of its own military, political and economic opportunities by using the great powers' interest in energy resources are of strategic importance in the development of the country.

This paper focusses on the importance of oil and natural gas in the formation of the foreign policy of Kazakhstan. It is also explained how energy resources are used as a tool in the country's policy. The main aim of the paper is to present the projects invested by great powers for a good production and development of oil and natural gas, and to analyze their impact on Kazakhstan's energy policy. In the light of the data, it is discussed whether oil and natural gas are the driving force in the country's multi-directional policy and economy.

Key Words: Energy Policy, Kazakhstan, Natural Gas, Oil, the Soviet Union.

ISSN 2618-6217

To cite this article/ Atıf İçin: Gökbel, A., Turganbayeva, T. (2021). Kazakistan'da Petrol, Doğalgaz ve Dış Politika: Rusya, Çin, ABD ve AB Dengesi. Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(1), 1-28.

Giriş

1990 yılı itibariyle Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığına kavuşan Orta Asya ülkeleri, sahip oldukları doğal kaynak rezervleriyle dünyanın önemli güç ve şirketlerinin dikkatini bu bölgeye çeker. Özellikle 11 Eylül 2001 olayından sonra ABD'nin bölgede varlığını arttırması, Rusya'nın ekonomik gücünü toparlayarak yeniden bölgedeki nüfuzunu arttırma çabası içine girmesi ve Çin'in büyüyen ekonomisi ile artan enerji ihtiyacı nedeniyle bu bölgeye ilgi duyması Orta Asya'da bir güç mücadelesini de beraberinde getirir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Kazakistan, sahip olduğu enerji kaynaklarını tek başına işleyecek ve dış dünyaya ihraç edecek durumda değildir. Ülkede petrol endüstrisinin gelişimi, petrol arama, üretim, işleme ve nakliye için gerekli olan yatırımların eksikliği nedeniyle yavaş ilerler. Ayrıca modern teknolojinin, teknik bilginin ve bütün bunları yönetme deneyiminin eksikliği de Kazakistan için bir dezavantaj oluşturur. Hem küresel hem de bölgesel güçlerin desteği için tek bir ülkeye bağımlı kalınması, Kazakistan'ın ulusal güvenliliği için olumsuz bir durum demektir. Dolayısıyla sahip olunan hidrokarbon kaynaklarının çıkarılması ve enerji güvenliliğinin sağlanması bakımından çok yönlü bir politika izlenmesi, Kazakistan'ın ulusal çıkarları açısından zorunluluktur. Aksi takdirde başarılı olması mümkün değildir.

İşte bu çerçevede yazımızda, Kazakistan'ın Rusya, Çin, ABD ve AB ile enerji güvenliği bağlamında kurduğu ilişkilerin ülkenin yürüttüğü çok yönlü dış politikasını ne şekilde etkilediğini ve bu politikanın ülkenin gelişimine etkisini ortaya koymaya çalışacağız. Araştırmamızda hedeflediğimiz noktaları tespit edip ortaya koymak için Kazakistan'ın petrol ve doğal gaz rezervleri, Rusya ile ilişkiler, Çin ile ilişkiler, ABD ile ilişkiler ve AB ile ilişkilerini tek tek ele alarak bir sonuca varmaya çalışacağız.

1. Kazakistan'da Hidrokarbon Kaynakları ve Buna Bağlı Endüstriler

1.1. Kazakistan'da Petrol ve Petrolü İşleme Kapasitesi

Kazak topraklarında petrol ve onun doğal türevlerinin varlığı eskiden beri bilinen bir durumdur.

Çeşitli zorluklara rağmen 1900'lü yılların başlarından itibaren Kazak topraklarında düzenli olarak petrol çıkarılmaya başlanır (Çardıbayev, 2012, s.384).

Bolşevik Devrimi Kazak topraklarında oluşan petrol sanayi için de bir dönüm noktası olur. Sovyetler Birliği'nin nezdinde Kazak topraklarının önemi ilerleyen sürede daha da artar (McKay, 1984, s. 604-623). 1920'lerin sonunda Kazakistan'ın batısında yeni petrol alanları keşfedilir. Kazak petrol sanayi Sovyet askeri gücünün artması açısından son derece önemli hale gelir.

1940'lı yılların ortalarında Kazakistan'da Atırav bölgesindeki petrol alanlarında hidrokarbon üretilmeye başlanır. Sovyetler Birliği Merkezi Hükümeti'nin Batı Sibirya'daki petrol rezervleri üzerine yoğunlaşması nedeniyle Kazak SSC'de kara ve denizde keşfedilmiş olan petrol sahaları arzu edildiği kadar işletilemez.

1970'li yıllardan Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadarki dönemde Kazakistan bölgesinde sanayi alanında yeni atılımlar, petrol ve doğal gaz sektöründe ise altyapıya yönelik önemli çalışmalar başlar. Yeni boru hatları ve petrol işleme tesisleri devreye sokulur. Bu bölgeden yapılan ihracat Sovyetler Birliği bünyesinde beşinci sıraya yükselir (Nurpeisov, 1993, s.109). 1970-1980'li yıllar arasında Kazakistan coğrafyasının batısında yer alan sahaların keşfedilmesi, ülke geleceği için önem arz eder.

1.1.1. Petrol Alanları

Günümüzde Kazakistan, dünya petrol rezervlerinin % 3'üne sahip olup bu konuda önde gelen 15 ülke içerisinde yer alır. Kazakistan'ın önde gelen 15 büyük petrol alanı ülke petrol rezervlerinin % 90'ını oluşturur. Bu büyük petrol yatakları ağırlıklı olarak Kazakistan'ın batısında, Aktobe, Atırav ve Mangıstau bölgelerinde yer alır. Atırav'da bulunan 88 açık yataktan 39'u işletilmekte ve ülke petrol rezervlerinin %40'ını oluşturmaktadır. Mangıstav bölgesi ülkenin petrol rezervlerinin % 35.3, Aktöbe bölgesi ise % 11'ne sahiptir (Karenov, 2015, s.56-100).

Ülkenin yıllık toplam ihracatının %80'ini oluşturan hidrokarbon kaynaklarını Tengiz, Kaşagan, Karaçaganak, Uzen, Jetibay, Janajol, Kenkiyak, Karajanbas, Kumkol, Kuzey Buzacı, Alibekmola, Kuzey ve Doğu Prorva, Kenbay ve Korolevskoye sahaları sağlar. Bunlardan en büyük üç enerji yatağı ve ülkenin enerji rezervinin yaklaşık % 50'sine yakınına karşılaman Tengiz, Karaçaganak ve Kaşagan sahalarıdır. Şimdi kısa kısa önemli sahalardan bilgi vermeye çalışalım (Aldıbekova, 2018, s.126).

Tengiz Sahası: Kazakistan'ın petrol merkezi olarak bilinen Atırav bölgesinin kuzey-doğu yönünde 160 km uzaklıkta yer alan Tengiz sahası 1979'da keşfedilir. Tengiz sahasının rezervi yaklaşık 1.13 milyar ton olup hidrokarbon kapasitesi bakımından dünyada altıncı sırada yer alır (Cohen, 2008, s.147).

Kaşagan Sahası: Kaşagan yatağı, tahminen 38 milyar varil rezerviyle, Hazar Denizi'nin kuzeydoğusunda yer almakta ve ülke için en büyük petrol sahası olarak bilinmektedir. Uzmanlar, sahanın günlük üretiminin ileride 70 bin varile ulaşacağını tahmin etmektedirler (<https://eurasianet.org/kazakhstan-oil-consortium-wrangles-with-government-officials-over-kashagan-oil-field>, 2007).

Karaçaganak Sahası: Kazakistan'ın batısında Ural bölgesinden 150 km uzaklıkta yer alıp ülkenin önemli enerji kaynak alanlarından biridir. 1979 yılında keşfedilir. Söz konusu yatak, sahip olduğu rezervler bakımından zengindir. Rusya'nın Orenburg petrol rafinerisine yakın 280 km²'lik bir

alandanda bulunan Karaçaganak'ın, 1.2 milyar ton petrol ve 1.35 milyar metreküp doğal gaz rezervine sahip olduğu tahmin edilmektedir.

Özen Sahası: Kazakistan enerji endüstrisinde önemli bir yere sahiptir. 1961 yılında güney Mangistav bölgesinde, Karakiyank'ta keşfedilir. Özen sahasındaki petrol rezervlerinin 1.1 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir.

Janajol Sahası: Kazakistan'ın batısında yer alır. Aktöbe bölgesine bağılı Mugaljar ilçesi sınırları içerisinde. 1978 yılında keşfedilir Günümüzde CNPC ve Aktobemunaygaz şirketlerinin sahada ürettiğı günlük petrol miktarı 281 ton, doğal gaz ise 219 metreküp'tür (PetroChina, 2018, s.148).

Jetibay Sahası: Batı Kazakistan'daki sahalardan biri de, Mangistau bölgesindeki Jetibay yatağıdır. 1959 yılında başlayan sondaj çalışmaları neticesinde bu bölgede 5 Temmuz 1961 yılında ilk üretim başlar. (Munayshy Public Foundation, 2005, s.254).

Kuzey Buzaçi Sahası: Mangistau bölgesindeki Buzaçi yarımadasında bulunan bu saha 1975 yılında keşfedilir. Saha, Buzachi Operating Ltd. tarafından yönetilir. Bu grubun hissedarları Rus şirketi Lukoil (%50) ve Çin'li şirket Sinopec'tir. Söz konusu saha, Kazakistan dış politikası açısından Rusya ve Çin ile kurulan ilişkilerde önem arz eder (Munayshy Public Foundation, 2005, s.254).

Karacanbas Sahası: Kazakistan'ın Mangistau bölgesinde yer alıp Buzachi yarımadası'ndadır. 1974 yılında keşfedilir. 1980'li yılların sonlarında petrol çıkarılmaya başlanır. Günümüzde buradan yaklaşık 2 milyon ton üretim yapılmaktadır ("Karajanbas" <http://www.nftn.ru/oilfields/asia/kazakhstan/karazhanbas/15-1-0-777>).

Kalamkas Sahası: Mangistau bölgesinin Buzaçi yarımadasında yer alır. 1979 yılından itibaren yılda bir milyon ton olmak üzere petrol üretilmeye başlanır. Bağımsızlık sonrası, alanın teknik durumu yenilenip geliştirilir. 2018 yılı itibarıyla Kazakistan genelinde üretilen petrol miktarının 4 milyon ton kadarının Kalamkas sahasından çıkarıldığını kaydedilir (Davutbay, 2019).

Kumkök Sahası: 1984 yılının Şubat ayında burada petrolün varlığı keşfedilir ve 1986 yılında üretime başlanır. Uzmanlara göre, söz konusu alanda 130 milyon ton petrol ve 15 milyar metreküp doğal gaz kaldığı tahmin edilmektedir ("Qumköldün qor aleti 160 milyon ton munay jane 19 milyar metreküp bagalandı" https://www.inform.kz/kz/kumkoldin-kor-aleueti-160-mln-tonna-munay-zhane-19-mlrd-tekshe-metr-gaz-koleminde-bagalandy_a2404320, 2011).

1.1.2. Petrol Rafinerileri ve Arıtımı

Kazakistan'da petrol üretimi önemli ölçüde ilerlemesine rağmen, petrol arıtma sektörü aynı paralelde gelişmez. Bu ülke ekonomisi açısından

ciddi bir problemdir (Egorov ve Çigarkina, 2003, s.219-241). 1990'lı yıllardan itibaren bu sorunu çözmeye amacıyla rafinerileri modernleştirmek ve geliştirmek için projeler yapılır. Kazakistan'da üretilen petrol çoğunlukla üç büyük rafineride işlenir. Bunlar JSC Aтирау, JSC Pavlodar Petrokimya Tesisi ve Çimkent Nefteorg Sintez'dir (Ongarova, 2015, s.72). Bunların dışında ülkede 20'nin üzerinde küçük rafineri bulunur.

JSC Aтирау Rafinerisi: Kazakistan'da ilk açılan rafineridir. II. Dünya Savaşı sürecinde zor koşullarda inşa edilmiştir. Günümüzde "KazMunayGas" ulusal şirket tarafından yönetilmekte ve yılda yaklaşık 5 milyon ton petrol işleme kapasitesine sahiptir. 2010 yılında KazMunayGas, kaliteli petrol ürünlerindeki kaliteyi yükseltmek için Çin'li Sinopec şirketiyle birleşerek rafineriyi yeni tesislerle güçlendirir (QazMunayGaz, 2010, s.14-15).

Pavlodar Petrokimya Rafinerisi: 1978 yılında devreye alınır. Özellikle Sibiry'a da üretilen petrol için kullanılır ("PNHZ: istoriya i sovremennost", https://www.pnhz.kz/refinery/refinery_history/). 2009 yılında rafineride teknik açıdan yenilemeler yapılır. Bu tesisin modernleştirilmesi çalışmalarında İngiltere, Rusya, İtalya, Çin, Danimarka gibi ülkelerden yardım alınır. Günümüzde yılda 5 milyon ton petrolün arıtımını gerçekleştirmektedir (QazMunayGaz, 2010, s.16).

Çimkent Petrol Rafinerisi: Ülkenin üçüncü önemli tesisatı durumunda olan Çimkent Petrol Rafineri'si 1985 yılında inşa edilir. Ülkede üretilen ham petrolün %30 kadarı bu rafineride arıtılır. Burada yılda yaklaşık 6 milyon ton petrol arıtılmaktadır. 2005 yılında tesis, Çin şirketi CNPC'ye satılır. 2007 yılında ise tesisin %52.5 hissesi KazMunayGas'a geçer (<https://energybase.ru/processing-plant/shymkent-refinery>).

Netice itibariyle Kazakistan'da yer alan petrol rafinerileri konusunda bu şekilde bilgi verdikten sonra şimdi de Kazakistan topraklarında çıkarılan ve rafine edilen ürünler konusunda bazı değerlendirmeler yapalım.

Sovyetler Birliği döneminde Kazak topraklarında kurulan petrol rafinerileri, genelde petrol yataklarından uzak yerlere yerleştirilmiştir. Bu nedendir ki Kazakistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra ham petrolü bu rafinerilere taşıma konusunda ciddi sıkıntılar yaşar. Bir taraftan Kazak petrol yataklarında üretilen ham petrol yurt dışına ihraç edilirken diğer taraftan bu rafinerilere daha yakın olan Rusya'daki ham petrol işlenmek durumunda kalınır. Bu nedenle Kazakistan'da tüketilmekte olan benzinin üçte biri Rusya'dan ithal edilmek zorunda kalınır. Ülkeye has petrolün sadece 20-25 milyon tonu iç piyasada tüketilir (Aldıbekova, 2018, s.129).

Petrol arıtımında karşımıza çıkan diğer bir sorun, petrol ve doğal gaz üretim sanayisinin ağırlıklı olarak yabancı şirketlerin yönetiminde bulunmasıdır. Ülke topraklarından çıkarılan ham petrolün bir kısmı, daha rafine edilmeden yabancı şirketlere ucuz fiyatlara satılmakta, daha sonra

bu petrol, söz konusu şirketler tarafından rafine edilerek yüksek fiyatlarla dış dünyaya ihraç edilmektedir. Bu durum Kazakistan'dan ziyade yabancı şirketler için avantajlı bir pozisyon oluşturmaktadır. Bu sorunun çözümü ülkede çıkan ham petrolün doğrudan yabancı şirketlere satılmaması ve bunun ülkede yer alan rafinerilerde işlenerek elde edilen ürünlerin dış dünyaya ihraç edilmesiyle mümkün olur. Fakat bu konuda hala arzu edilen seviyeye ulaşılamamıştır (Ongarova, 2015, s.131). Ülkede yılda 78 milyon ton civarında üretilen ham petrolün % 80'lik kısmı direkt yurtdışına satılmakta, kalan % 20'lik kısmı söz konusu rafinerilerde arıtılıp benzin, dizel ve gazyağı olarak iç piyasanın ihtiyaçları karşılanmaktadır (Aldıbekova, 2018, s.239).

1.1.3. Petrol Boru Hatları

Enerji güvenliğinin en önemli yönü enerji kaynaklarının ucuz ve güvenli şekilde pazarlara ulaştırılmasıdır. Günümüzde güvenli olarak petrolün taşınması, gemiler ve boru hatlarıyla gerçekleştirilmektedir (Mehdi, 2010, s.10).

Bağımsızlık sonrası Kazakistan topraklarına bakıldığı zaman coğrafyanın büyük su kaynaklarından uzak olması ve erişim noktaları ile arasında büyük transit mesafeler bulunması, petrol ve doğal gazı dış dünyaya ihraç etme problemleriyle karşı karşıya kalındığı görülür. Bu da en yakın erişim noktalarına petrol ve doğal gaz ürünlerini ulaştırmak için yeni boru hatlarının inşa edilmesi gerekliliğini ortaya koyar. Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen tüm boru hatları Rusya üzerinden geçirilmiştir. Dolayısıyla ülkede üretilen mevcut hidrokarbon ürünler önce Rusya'ya sonra dış pazara ihraç edilmiştir. Fakat SSCB'nin çöküşünün ardından Kazakistan'daki petrol ve doğal gazın iç tüketimi düşer ve hemen enerji taşımacılığı sorunu ile karşı karşıya kalınır. Zamanla eski boru hatlarının kapasitesi Hazar havzasında üretilen petrol ve doğal gazın taşınması konusunda yetersiz kalır. Bu nedenle Kazakistan'ın coğrafi konumundan dolayı daha fazla petrol ve doğal gaz taşınması için sağlam ve güvenli yeni hatlara ihtiyaç duyulur. Ancak boru hatlarının inşası uzun vadeli ve masraflı bir işittir. Bu nedenle Kazakistan, bağımsızlığını aldıktan sonra yabancı yatırımcı şirketlerle büyük ölçekli sözleşmeler yaparak petrol, doğal gaz boru ve demiryolu hatlarının yanı sıra, bazı denizyolu projelerini de gerçekleştirme çabası içine girer.

1997 yılında Kazakistan Hükümet'in kararı ile kurulmuş olan "KazTransOil" şirketi, ülkedeki enerji taşımacılığını sağlayan ulusal petrol boru hattının öncüsüdür. Günümüzde Kazakistan'ın enerji ihracat rotası Tengiz – Novorossiysk Hazar Denizi Boru Hattı (CPC), Atırâu-Samara ve Kazakistan – Çin Petrol boru hatları üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC): 13 Ekim 2001 tarihinde ilk Kazak ham petrolünün Tengiz – Novorossiysk boru hattı ile Rusya'ya gönderilmesi, Kazakistan'ın uluslararası enerji alanına adım atması olarak görülür. Günümüzde Kazakistan söz konusu petrol boru hattı ile Tengiz ve Karaçağanak sahalarında üretilen doğal gazın %100'ünü,

petrolün ise %90'ını Rusya'ya ihraç etmektedir. 1580 km'lik boru hattı, Kazakistan ve Rusya topraklarından geçerek, Tengiz, Karaçaganak sahalarını Karadeniz portu sayılan Novorossiysk terminaline bağlanır. 2.6 milyon dolarlık CPC projesi, ABD'nin hem Rusya hem Kazakistan'daki en büyük yatırımdır. Bu proje, üç devlet ve yedi ülkeden gelen on şirketin katılımıyla çalıştırılmaktadır.

2003 yılında boru hattının yıllık kapasitesi yaklaşık 28.2 milyon ton iken 2018 yılına doğru projenin genişlemesi sebebiyle petrolün yıllık kapasitesi 67 milyon tona ulaşmış olup, bunun 55 milyon tonu Kazakistan petrolü, 11 milyon tonu ise Rusya petrolüdür (Arnabekova, 2019).

Atırau – Samara Boru Hattı: Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu içerisinde yer alan Atırau – Samara boru hattı, Rusya üzerinden geçen diğer bir projedir. Bağımsızlık sonrası 1999 – 2001 yılları arasında mevcut ham petrol ihracını artırmak amacıyla, bu boru hattını genişletme çalışmaları başlar. Bu bağlamda 2002 yılında Kazakistan ve Rusya arasında 15 yıllık anlaşma imzalanır. Ancak anlaşmaya rağmen, süre içerisinde Rusya, Kazakistan ham petrol ihracına kota sınırlaması getirir (<https://www.kpo.kz/ru/o-kompanii/osnovnye-vekhi-v-istorii-karachaganaka.html>).

Kazakistan'ın enerji taşımacılığı konusunda Rusya'ya bağlı kalması ve Kazak petrolünün %80 itibarıyla bu boru hattı sayesinde Rusya üzerinden geçmesi başka bir problemdir (Henriksen, 2013, s.33).

Bakü – Tiflis – Ceyhan Boru Hattı Alternatifi: Kazakistan petrolünü dış pazara ulaştırma konusunda ülkenin karşısına çıkan diğer alternatiflerden biri de Hazar – Akdeniz Ham Petrol Boru Hattı ya da diğer adıyla Bakü – Tiflis – Ceyhan (BTC) projesidir. Bu proje ile Batı Kazakistan'dan başlayıp Azerbaycan'dan geçerek Kazak ve Azerbaycan ham petrolünü Türkiye'ye daha sonra da Avrupa ülkelerine gönderilmesi hedeflenir (Zhylyshbayeva, 2001, s.74).

2000 yılının Mayıs ayında ABD'nin de desteğiyle Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin ortak anlayışı ile bir Protokol imzalanır ve nihayet boru hattı inşası 2002 yılında başlar. 28 Mayıs 2006 tarihinde 10 milyon varil petrol ilk olarak Bakü'den Ceyhan'a gönderilir. Aynı yılın Haziran ayında Kazakistan, BTC projesine katılacağını ilan eder. Bu bağlamda Kazakistan 2007 yılının Ocak ayında anlaşmayı imzalayarak Kazakistan Hazar Taşıma Sistemi'ni kurmaya karar verir. BTC, Kazakistan için petrol ihraç yollarını çeşitlendirme bağlamında son derece önemlidir.

Kazakistan-Çin Rotası: 1990'lı yılların sonuna doğru Kazakistan hükümetiyle Çin arasında ilişkilerin geliştirilmesi ve nihai hedefte stratejik ortaklığa çıkarılması konusunda görüşmeler yapılır. Nihayet 24 Eylül 1997 tarihinde Kazakistan hükümeti ve Çin petrol şirketi CNPC, yeni bir petrol boru hattı inşası konusunda bir sözleşme imzalar (http://www.cnpc.com.cn/en/Kazakhstan/country_index.shtml).

Bu proje, Batı Kazakistan'dan başlayarak Güney Çin'e kadar 2830 km uzunluğunda Kazakistan'ın üçüncü petrol ihracat rotası olacaktır.

2006 yılından itibaren Kumkol sahasından Çin'e 1.8 milyon ton civarında petrol gönderilir. Her iki ülkenin de hedefi ihraç edilecek petrolün yıllık kapasitesini 50 milyon tona kadar çıkarmaktır (Mehdi, 2010, s.10). Bu hat ve alternatif hatlar sayesinde gelecekte Kazakistan, enerji taşımacılığı konusunda Rusya'ya olan bağlılığını azaltacaktır.

1.2. Kazakistan'da Doğal Gaz

1.2.1. Kazak Topraklarında İlk Doğal Gaz Keşifleri ve Rezervi

Kazakistan, günümüzde petrolün yanı sıra doğal gaz bakımından da önemli rezervlere sahiptir. Sovyetler Birliği döneminde ilk kez 1940'lı yıllarda Kazak topraklarında doğal gaz tespit edilip üretilmeye başlanır. 1950'li yılların sonlarından itibaren Orta Asya ülkelerinde doğal gaz alanlarını işletme ve bunları birbirine bağlayan boru hatlarının inşaa programları başlar (Efmova ve diğerleri, 2016, s.59-64). Bu program kapsamında 1958 yılında Kazak SSC'nin başkenti Almatı şehrinde ilk doğal gaz istasyonu açılır. Başkiriya'dan getirilen doğal gaz sayesinde, şehirdeki tüm ev ve iş yerlerinin yakıt ve ısınma ihtiyacı karşılanır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin ortak doğal gaz sisteminin dağılması, eski Sovyet cumhuriyetlerini oluşturan ve bağımsızlıklarını kazanan ülkeler için önemli finansal sorunlar meydana getirir. Ayrıca bağımsızlığına kavuşan yeni ülkeler doğal gaz üretimindeki tecrübesizlikleri nedeniyle önemli problemler yaşarlar.

2000'li yıllara kadar Sovyet döneminden kalan doğal gaz boru hatları adeta çürümüş hale gelip ömrünü tamamlar. Bu sorunu ortadan kaldırmak amacıyla Cumhurbaşkanı Nazarbayev, 1999 yılında yürürlüğe koyduğu bir kanunla, ülkede yer altı kaynaklarını çıkaran firmaların programlarına doğal gaz çıkarım işini de koymalarını zorunlu hale getirir ve tüm doğal gaz sisteminin tek bir merkezden yürütülmesi gerektiğini ifade eder. Bu bağlamda Hükümetin çıkardığı bir kararname ile 2000 yılının Şubat ayında "KazTransGas" şirketi kurulur. Bu şirketin kurulması Kazakistan doğal gaz sektörü için önemli bir adım ve atılım olur (Abdurasulov, 2010, s.24-35).

KazTransGas şirketinin kurulmasıyla Kazak doğal gaz sektörü pozitif yönde gelişmeye başlar. Öncelikle, Kazakistan'ın yurt dışından doğal gaz ithali büyük ölçüde azalır. Günümüzde Kazakistan toprağında üç uluslararası boru hattı projesi mevcuttur. Bunlar Orta Asya - Merkez (CAC), Buhara - Ural ve Orta Asya - Çin projeleridir (<http://expertonline.kz/a15198/>).

Kazakistan'ın doğal gaz üretiminde, 2000 yılından itibaren önemli ölçüde artış görülür. Bağımsızlığın ilk yıllarıyla karşılaştırıldığında üretimde %20'ye yakın artış sağlanır. Günümüzde ülkenin gaz rezervleri 1.8 trilyon metre küp olarak tahmin edilmekte ve bu rezervin yaklaşık %25'i Karaçaganak sahasında bulunmaktadır. Bunun dışında Kazakistan'ın

güneyinde yer alan Jambıl (Amangeldi sahası), batısındaki Atırau, Aktöbe ve Mangistau bölgeleriyle Güney Kazakistan ve Kızılorda bölgelerinde çeşitli doğal gaz sahaları bulunur (Özdemir, 2007, s.22).

2019 yılına gelindiğinde Kazakistan doğal gaz sektörünün önemli bir aşamaya geldiği görülür. Bu senenin Ocak-Ekim aylarında 46.3 milyar metreküp doğal gaz üretilir. Son beş yılda gaz üretimi yılda %5.6'a artmıştır. Bugün doğal gaz sektörü petrol sektöründen daha hızlı gelişmektedir. Eğer durum bu şekilde iyi giderse bu oranın gelecek on yılda %3.6'a kadar daha artması beklenmektedir. "KAZENERGY" kurumunun raporuna göre 2040 yılına doğru ülkede doğal gaz üretiminin yılda 84.4 milyar metreküp civarında olması beklenmektedir (Acxat, 2019).

1.2.2. Doğal Gaz Boru Hatları

Sovyetler Birliği döneminden beri Kazakistan toprakları, Orta Asya doğal gazının taşımacılığında transit bir konuma sahiptir. Özellikle Özbek ve Türkmen doğal gazının Rusya ve Çin'e gönderilmesinde önemli rol oynar. Kazakistan'ın kuzey ve batı bölgelerinde doğal gaz rezervi daha yoğun iken ülkenin sanayileşmiş ve nüfus bakımından yoğun olan güney bölgesinin doğal gaz ihtiyacının bir kısmı, Özbekistan'dan karşılanır.

2001 yılının Kasım ayında Kazakistan, Rusya ile işbirliği yaparak bir anlaşma imzalar. Anlaşmaya göre Rus şirketi "Gazprom", Karaçağanak sahasında faaliyet gösterip burada üretilen doğal gazın Rusya ve diğer bazı Orta Asya ülkelerine ulaşımını sağlayacaktır. Kazakistan, hem sahip olduğu rezervler, hem de Özbekistan ve Türkmenistan doğal gazının Rusya'ya ulaştırma güzergâhında olması itibariyle doğal gaz ihracatında önemli bir konuma gelir (https://neftegaz.ru/analisis/oil_gas/329678-gazovaya-otrasl-kazakhstana/).

KASE Yatırım Fonu'nun raporuna göre 2019'da ülkeden 3.1 milyar metreküp doğal gaz ihraç edilir ve bunun %36'sı (1.1 milyar metreküp) Çin'e, %16'sı (888.1 milyon metreküp) Rusya'ya ve %18'si (566.9 milyon metreküp) Ukrayna'ya gönderilir (KASE, 2019, s.16).

Orta Asya Merkez (CAC) Doğal Gaz Boru Hattı: 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen bu hat, daha sonra yapılan tamirat ve eklemelerle günümüzde hala kullanılır durumdadır. Günümüzde bu hattın uzunluğu 5000 km'ye kadar uzanır. Bu boru hattı, sadece yerel ürünü taşımakla kalmayıp, Rus "Gazprom" doğal gaz şirketine de hizmet vermektedir. Çeşitli Orta Asya ülkelerinden geçen bu boru hattı, jeopolitik ve stratejik açıdan büyük önem taşır. Uzmanlar, bu hattın daha da genişletilerek Kazakistan'dan çıkan doğal gazın Orta Asya ülkeleriyle sınırlı kalmadan Avrupa'ya kadar ulaştırılması gerektiği kanaatinde dirler.

Orta Asya – Çin Doğal Gaz Boru Hattı: Orta Asya–Çin Doğal Gaz Boru Hattı projesi, Kazmunaygaz, CNPC, Uzbekmunaygaz ve Turkmenmunaygaz gibi şirketleri tarafından desteklenen projedir. Bu proje, Türkmenistan (188

km), Özbekistan (530 km), Kazakistan (1333 km) ve Çin topraklarından geçerek sadece bölgesel değil, uluslararası bir konum arz eder.

Kazakistan, bu hattı, enerji güvenliğini sağlama ve Rusya'dan bağımsız olarak gaz ihraç edilmesi açısından önemli bir hat olarak görür. Öte yandan Rus doğal gazının da Çin'e ulaştırılması için bu hattın kullanılması konusunda çalışmalar yürütmektedir.

Günümüzde Orta Asya'dan Çin'e taşınan doğal gazın yıllık hacmi 55 milyar metreküp olup, Çin'in yıllık gaz ihtiyacının %15'ini oluşturmaktadır (ORASAM, 2019).

Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesi: Temeli 1906 yılına kadar gider. Uzun süre Bakü ile Batum arasında gazyağı taşımacılığı yapılan ve bu iki bölgeyi birbirine bağlayan bir hattır. XXI. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Asya ve Avrupa'yı bağlayan bu ağ daha modern ve gelişmiş bir şekilde Trans Hazar doğal gaz boru hattı adını alır.

Son zamanlarda ABD ve AB, Hazar havzasında bulunan doğal gaz kaynağına ulaşmak için arayış içerisine girerler. Bu bağlamda "Nabucco Projesi"¹ ile Hazar doğal gazının Türkiye ve Balkanlar üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması hedeflenir. Irak ve Orta Doğu'daki istikrarsız durum bu projenin önemini daha da arttırmaktadır. Bu nedenle söz konusu proje kapsamında Avrupa'ya gönderilecek Orta Asya ve Azerbaycan gazının önemi büyüktür. Rusya kendisinin içinde olmadığı seçeneklerin gerçekleşmemesi için elinden geleni yapmaktadır ve yapmaya devam edecektir.

Proje ile düşünülen boru hattının uzunluğu 1592 km olup, bunun 600 km'si Kazakistan üzerinden geçecek, 300 km'si Hazar Denizi'nde inşa edilecek ve 692 km'lik kısmı ise Bakü - Tiflis - Erzurum Hattı'nı oluşturacaktır (Kısacık, 2013). Orta Asya'nın doğal gazının bu altyapıdan geçerek Trans Anadolu ve Trans Adriyatik boru hatları ile İtalya'ya kadar ulaştırılması hedeflenmektedir.

2006 yılına gelindiğinde Rusya ile Ukrayna arasında ortaya çıkan anlaşmazlıktan dolayı söz konusu projeye olan ilgi yeniden canlanır. 12 Mayıs 2007 tarihinde Rusya, Türkmenistan ve Kazakistan liderleri bir araya gelerek, Orta Asya doğal gazının Avrupa'ya ihraç edilmesi konusunu gündeme getirirler. Aynı yılın Ekim ayında Tahran'da düzenlenen zirvede Rusya, Hazar'da inşa edilecek boru hatları için kıyıdaş devletlerin onayı gerektiği bahanesini ileri sürer. Dolayısıyla Rusya'nın kendi menfaatine olmayacağı düşündüğü bu hattın gerçekleşmemesi için elinden geleni yaptığı görülür.

12 Ağustos 2018 tarihinde Aktau'da Hazar Denizi'nin kıyıdaş ülkeleri tarafından bölgenin statüsü ile ilgili bir sözleşme imzalanır. Bu müzakere

---

¹ Başlangıç noktası Hazar'daki Şah Denizi olan proje, Hazar ve Kafkas doğal gazın Azerbaycan'dan Türkiye üzerinden geçirilmesi ve buradan Avrupa ülkelerine taşınması içermektedir. Irak, Mısır ve ileride İran gazı Türkiye hatla birleşip, Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya yolunu izleyecektir. Bu boru hattın uzunluğu 3000 km'dir.

sonrası Türkmenistan, Nabucco projesi kapsamında Hazar deniz altından döşenecek boru hattı aracılığıyla doğal gazını Azerbaycan'a, oradan Avrupa Birliği'ne ihraç etme isteğini ortaya koyar. Avrupa Birliği de bu projenin bir an önce gerçekleşmesini arzulamaktadır. Zira söz konusu proje gerçekleştiği takdirde gelecek 30 yıl süreyle yıllık 30 milyar metreküp kapasiteyle doğal gazın Avrupa'ya taşınacağı tahmin edilmektedir (Usmanov, 2018).

2. Rusya ile İlişkiler

Yeni kurulan devletin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü korumak için komşu ülkelerle dostane ilişkiler kurulması zorunlu görülür. Kurucu Cumhurbaşkanı Nazarbayev, özellikle bölgesel açıdan tarihi ve jeopolitik konumu dikkate alarak Rusya ile ilişkilere özel önem verir. Zira Rusya ile iyi ilişkiler kurup onun desteğini almayı, bağımsızlığına yeni kavuşup gelişmekte olan bir ülke için elzem görür. Öte yandan Rusya da her aşama da Kazakistan üzerindeki etkisini ve varlığını koruyup devam ettirmek istemektedir.

Kazakistan, diğer Orta Asya ülkelerine nazaran daha fazla Rus nüfus barındırır. Rusya, Tacikistan ve Afganistan gibi ülkelerde yaşanan sıkıntıların kendi ülkesine sıçramasını arzu etmez. Ortada Kazakistan'ı tampon ülke olarak görür. Rusya'ya göre Kazakistan, kendisiyle Çin arasında da benzer görevi yapar. Yine Rusya, Özbekistan ve Türkmenistan gibi kapalı rejimlerin olumsuz etkilerinden korunmak için komşu Kazakistan'ı daima yanında tutmayı yeğler.

Öte yandan Kazakistan'ın dış pazara girmesinde, aynı zamanda bölgede istikrar ve güvenliğini sağlamak açısından Rusya öncü rol oynar. İki ülke arasındaki ilişkinin gelişmesinde ilk adımlardan birisi, 1992 ve 1995 yıllarında imzalanan Kolektif Güvenlik Anlaşması'dır. Ayrıca 1995'te Gümrük Birliği'nin, 1996'da Şanghay Beşlisi, 2001 yılında ise Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun kurulması, ekonomik ve ticari iş birliklerinin kurulması Rusya-Kazakistan ilişkilerini daha da sağlamlaştırır (Hatipoğlu, 2008, s.14).

2018 yılında Rusya ve Kazakistan arasındaki ticaret cirosu 18.2 milyar dolara ulaşır. (Aramov, 2018, s.51). Özellikle enerji sektörünün, Kazakistan ile Rusya arasındaki ilişkilere önemli katkı sağladığı görülür. Her ne kadar Rusya, Kazakistan'ın enerji sektörü vasıtasıyla Batı ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmasını istemese de enerji, iki ülke arasındaki ilişkilere önemli bir unsur olmaya devam etmektedir. Rusya, Orta Asya ülkeleri içerisinde en çok Kazakistan dış politikasının kendi çıkarlarına yakın olmasına istemekte ve buna özel önem vermektedir (Sagindikov, 2014).

2.1. Enerji Sektöründe Rusya-Kazakistan İlişkileri

2000 yılının başında Vladimir Putin göreve gelince Nazarbayev, iki devlet arasında var olan ilişkileri daha da ileriye taşımak ister. Bu bağlamda Nazarbayev, bölgesel enerji güvenliğini sağlayan Avrasya Ekonomik

Birliği'nin kurulmasına katkı sağlar. Kazakistan'ın Avrasya Birliği'ne aktif bir şekilde entegre olmasının, ülkenin enerji politikasına olumlu şekilde yansiyacağı fikri hâkimdir. 2000 yılının Ekim ayında Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında söz konusu topluluk kurulur ve toplulukta yer alan ülkeler kendi aralarında ekonomik entegrasyona yönelirler. 2001 yılına gelindiğinde Rusya'nın bütçesi, Sovyetler Birliği döneminden sonra ilk kez artışa geçer. Putin, ülkenin dış politikasında petrol ve doğal gazı kullanmayı tercih haline getirdiği için Avrupa'daki konumunu güçlendirme doğrultusunda Orta Asya ülkelerini, özellikle de Hazar Denizi'ni dış politikada stratejik araç olarak kullanır. Zira Rusya, Orta Asya petrol ve doğal gazı olmadan ülkesinin Avrupa'daki enerji üstünlüğünü sağlayamayacağı düşüncesindedir (Allison, 2004, s.282).

Günümüzde Kazakistan enerji sektöründe faaliyet gösteren Lukoil, Rosneft, Gazprom şirketleri ile KazRosGaz ortak girişim şirketi, Rusya-Kazakistan ilişkilerinin pekiştirilmesinde önem arz etmektedir. Rusya Ulusal Şirketi Gazprom, Orta Asya ülkeleri arasında ana doğal gaz tedarikçisi durumundadır. 2001 yılından bu yana Orta Asya doğal gaz üreticisi ülkeler ile ortaklaşa olarak Gazprom, bölgede gaz alım-satım, gaz arama ve üretim işlemlerini ve tesislerin oluşturulmasını gerçekleştirir. Ayrıca Kazakistan'ın bazı bölgelerinde yakıt ve ısınma ihtiyaçlarının karşılanmasına da büyük katkı sağlar. Gazprom şirketi günümüzde Kazakistan Ulusal Şirketi Kazmunaygaz ile birlikte birçok ortak iş yapar. Kazakistan doğal gazının dış pazara satılmasına katkı sağlamak amacıyla 2002 yılının Haziran ayında Gazprom ve Kazmunaygaz şirketleri arasında "KazRosGas" adıyla ortak bir girişim kurulur. Rusya'nın Hazar ve Sibirya bölgelerine yönelik stratejisi kapsamında 2002 yılının Şubat ayında Almatı'da gerçekleşen BDT ülke liderlerinin katılımıyla yapılan toplantıda Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile bir anlaşma imzalanarak doğal gaz üreticisi ülkeler arasında ortak enerji politikası belirlenip onların çıkar birlikteliği oluşturulur. Bu adımla Rusya, "Avrasya Doğal Gaz Üreticiler Birliği'ni" kurarak Hazar ve Sibirya Havzası'nda yeni bir enerji blokunu oluşturma çabasına girer (Blagov, 2020).

Rusya'nın diğer büyük şirketi Lukoil, Kazakistan hidrokarbon kaynaklarının üretim projelerinde yer alır. Ayrıca Kazakistan hidrokarbon kaynaklarının transferini sağlayan boru hatları olan Atırâu - Samara ve Tengiz-Novorossiysk petrol boru hatları ile Orta Asya - Merkez doğal gaz boru hattının çalıştırılmasında önemli pay sahibidir. Lukoil şirketi bu projelerinin dışında, Karaçağanak (%15), Kumköl (%50), Tüb - Karağan (%50), Ataş (%50), Tengiz (%2.7), Kazakhoil - Aktöbe (%25), Kuzey Buzaçı (%25), Karakudık (%50), Arman (%25), Güney Jambay ve Güney Zaburunye (%12.5) gibi sahalarda da faaliyet gösterir (Маммедли, 2019).

Öte yandan Rusya'nın diğer petrol şirketi Rosneft, Kurmangazı sahasında faaliyet gösterip projeden elde edilen kazancın %25 payına sahiptir. Aynı

zamanda Rosneft, Atırau bölgesinde bulunan Aday sahasına da %50 oranında ortaktır (Hekimoğlu, 2012, s.240).

Ulusal çıkarların büyük kısmı enerji sektöründen sağlandığı için her iki ülke de Hazar Havzası hidrokarbon rezervlerinin paylaşımı, transit geçişi, petrol ve doğal gaz üretimi konularında işbirliği yapmaya devam etmektedirler. Bir taraftan da iki ülke, ekonomilerinin büyük ölçüde hidrokarbon kaynaklarına bağlı olması ve aynı ürünlerin dış pazara satılmasından dolayı uluslararası enerji alanında rekabet anlamında karşı karşıya gelirler. (Cohen, 2008, s.179-255). Bu konuda oluşacak rekabet ihtimalini ortadan kaldırıp kendi lehine çevirmek amacıyla Rusya, enerji güzergâhlarının kendi topraklarından geçmesini fırsat olarak görür ve bunu en iyi şekilde kullanma yoluna gider. Rusya'nın Kazakistan'daki jeopolitik ve enerji stratejisi, dış siyasi güçlerin bölgeye girmelerini önlemeye ve aynı zamanda Kazakistan'ın uluslararası enerji alanında bağımsız ve etkili bir oyuncuya dönüşmesini engellemeye yöneliktir. Rusya, bu amaç doğrultusunda Kazakistan ile uzun süreli ikili anlaşmalar imzalayarak ekonomik iş birliğine girer. Hazar denizi bölgesel güvenlik alanında Rusya tarafından aktif ve yoğun bir şekilde çalışılır. Yine bu bölge hem bölgesel hem de askeri alanlarda ele alınıp değerlendirilir.

2.2. Rusya'nın Jeopolitik Çıkarları

Rusya'nın bu bölgeye yönelik dış politikasının temel hedefi, Avrasya'daki konumunu güçlendirmek ve bölgede devamlı etkili olmaktır. Dünya çapında en çok doğal gaz rezervlerine sahip olmasına rağmen Rusya, genel anlamda Orta Asya enerji kaynaklarını kontrol ederek doğal gaz fiyatını özellikle Avrupa'ya transfer yolunda kontrol altında tutma çabasıdadır. Orta Asya doğal gazına hâkim olma isteğinin başlıca nedeni, Sibiryahahasındaki durgunluğun ortaya çıkma ihtimali ve Rusya'nın gelecekte kuzeyde yer alan diğer doğal gaz alanlarını daha uzun zaman kullanma isteğidir. Öte yandan Rusya'nın Batı Sibiryah bölgesinde doğal kaynak rezervleri gün geçtikçe azalmaktadır. Bu noktada Rusya'nın karşısına iki seçenek çıkmaktadır: Birincisi Doğu Sibiryah ve kuzeyde yer alan doğal gaz alanlarının işlenmesi için on milyarlarca yatırım yapmak, ikincisi de hâkim olduğu Orta Asya'da yer alan doğal gazı satın alarak Batı'ya transfer etmektir. Bu bağlamda Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra özellikle de 2006 yılından itibaren Türkmen, Özbek ve Kazak doğal gazını satın almaya devam eder (Alkan, 2011, s.64).

Orta Asya ülkeleri arasında ekonomik açıdan Rus ekonomisine en çok entegre olup bağımlı hale geleni Kazakistan'dır. Bu bağımlılığın bir kısmı askeri, coğrafi ve sosyal açıdan olsa da, en çok bağımlılık petrol ve doğal gazın dış dünyaya ihraç edilmesinde ortaya çıkar. Bu durumdan dolayı Kazakistan'ın işi kolay olmayıp bazı problemlerle karşı karşıya kalır. Örneğin, 1994 yılından itibaren Kazakistan'ın Batılı yatırımcılarla kurduğu ilişkilere karşılık Rusya, aynı yılın Mayıs - Ağustos ayları

aralığında ülkenin petrol transfer geçiş yolunu kapatarak Kazakistan yönetimi üzerinde baskı kurar (Blank, 1995, s.10-11).

2010 yılının başında Rusya, Belarus ve Kazakistan ile ortak gümrük birliği kurarken Rusya'nın gümrük vergi ve gelirlerinin dağılımı konusunda devamlı kendi çıkarlarını gündeme getirmesi, toplantıya katılan ülkeler arasında anlaşmazlık doğurur. Bu olaydan sonra Rusya, söz konusu iki ülkeye gönderilen akaryakıtı keserek tepkisini ortaya koyar. Bu da Kazakistan'ın bazı bölgelerinde benzin ve akaryakıt sıkıntısının yaşanmasına neden olur. Dış dünyaya petrol ihraç eden bir ülkede akaryakıt sıkıntısının yaşanması o ülke için arzu edilmeyen bir durumdur. Bu da Kazakistan'ın Rusya'ya ne kadar bağımlı olduğunu gösteren dikkat çekici bir örnektir.

Kazakistan'ın coğrafi açıdan okyanus ve açık denizlere kıyısının olmaması ve Orta Asya'nın genel anlamda kapalı rejimlerle yönetilmesi petrol ve doğal gazın dış pazara ihracını zorlaştırıp sınırlı hale getirir. İş böyle olunca Rusya ile yakın ekonomik ilişki kurulması mecburiyetinde kalınır (Alkan, 2011, s.66).

Malum olduğu üzere Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen tüm boru hatları Rusya üzerinden geçer. Dolayısıyla ülkede üretilen mevcut hidrokarbon ürünler, önce Sovyet Rusya'ya daha sonra dış pazara gönderilmiş olur.

SSCB'nin çöküşünün ardından Kazakistan'daki iç tüketimde petrol ve doğal gaz konusunda sıkıntı yaşanır ve hemen enerji taşımacılığı sorunu ile karşı karşıya kalınır. Zamanla eski boru hatlarının kapasitesi ve ömrünü doldurmasından dolayı Hazar havzasında üretilen petrol ve doğal gazın taşınması konusunda yetersiz kalınır.

Yine Rusya, kendi kontrolünün altında olan Atırâu – Samara boru hattına söz konusu projeyi bağlamaz. Ayrıca 1990'lı yılların başlarında Rusya, CPC inşası için Amerikan Chevron şirketinden finansal bir destek isteğinde bulunur. Fakat Chevron destek karşılığında CPC projesinden % 25 pay almak ister. Bu tartışmalar sürerken Rusya, Chevron şirketinin Kazakistan'daki diğer projesi Tengizchevroil kapsamında üretilen petrol ve doğal gazın taşınmasını keser. 1993 yılında Rusya, Chevron ve Kazakistan ile bir araya gelerek Tengizchevroil'den sınırlı miktarda petrol taşınması konusunda anlaşma imzalar. Petrol kalitesinin bozulmasıyla ilgili sorunu çözmek amacıyla Chevron şirketi yaklaşık 100 milyon dolar harcar. Rusya, petrol kotasını artırmayınca Chevron şirketi, 1995 yılında CPC proje için yatırımdan vazgeçme aşamasına gelir. Fakat 6 Aralık 1997 tarihinde üç ülke ve sekiz şirket tarafından CPC projenin üzerinde tekrar anlaşma sağlanır. Anlaşma sürecinde Rusya ve Chevron bir araya gelerek, Chevron'a projeden %15 oranında pay verilir (İpek, 2008, ss. 1179-1189). CPC projesi, hem Rusya hem de Kazakistan için büyük önem arz eder. Her iki ülke de projenin gerçekleştirme sürecinde bazı sahalarını geliştirip taşımacılık maliyetini düşürerek milyonlarca dolarlık gelir elde eder.

Rusya, her zaman Kazak petrolünü ucuza alarak Batı'ya daha pahalıya satmayı önceler. Rusya için Kazakistan'ın Trans Hazar boru hattı projesi gibi alternatif ihracat yollarını araması olumsuz bir durumdur. Zira Kazakistan Rusya için doğal gaz ihracatında bir rakip ülke haline gelebilir. Rusya eskiden gelen dikey bağ ve kurumsal imkânlarını kullanarak Kazakistan'ın bağımsız ve etkili bir enerji oyuncusuna dönüşmesini engellemek için elinden geleni yapmaktadır. Kazakistan ise bu baskı altında alternatif ve rasyonel çözümler arayışı içindedir. (Momyunkulov, 2014, ss.151-161).

Netice itibariyle genel anlamda Kazak petrolünün çoğunun Rus boru hatlarıyla taşınması ve arzu edilen miktarda ihraç edilememesi önemli bir problemdir. Zira Tengiz ve Kaşagan sahalarında üretilen petrolün ihracatı Rus boru hattı üzerinden yapılmaktadır. 2000'li yıllara kadar Kazakistan, Rus boru hattı ile yılda 2 milyon ton petrol gönderirken 2002 yılından sonra KMG şirketinin çabasıyla bu miktar artırılarak yaklaşık 17.4 milyona kadar çıkarılır. Günümüzde Kazakistan, söz konusu hat üzerinden 20 milyon ton Kazak petrolü gönderir hale gelmiştir. (Cohen, 2008, s.126).

Diğer taraftan Kazakistan, Türkmenistan'dan Rusya'ya ve diğer Orta Asya ülkelerine doğal gaz gönderilmesi için önemli transit geçiş rotasıdır. Gazprom ile varılan anlaşma gereği, 2004 yılından itibaren Kazakistan üzerinden Türkmen ve Özbek doğal gazının Rusya'ya ulaştırılması sağlanır.

Sonuç olarak Kazakistan, kendisine ait enerji kaynaklarını hangi şirketler vasıtasıyla çıkarıp bunları taşınması ve hangi pazarlara ulaştırılması konularında çeşitli projeler gerçekleştirme yoluna gitse de bölgedeki enerji kaynaklarının çıkarılması ve dış dünyaya ulaştırılması konusunda hala Rusya etkisi büyüktür. Kazakistan'da petrol rafineri fabrikaları olmasına rağmen hala bunların Rus benzin ve dizeline bağlı olması mantıklı bir iş değildir. Kazakistan topraklarından başlayan petrol ihracat yollarının Rusya üzerinden geçmesi, bu ülke ile enerji kaynaklarının alınıp satılması, bölgesel stratejik örgütlere üyelik, petrol rafineri fabrikalarının çoğunun Rusya'ya yakın olması ve Hazar bölgesinde enerji oyununu değiştirebilecek üçüncü bir gücün olmaması gibi faktörler, Kazakistan'ın bölgedeki ulusal çıkarlarını tam olarak sağlayamamasına neden olmaktadır. Bütün bunlar Kazakistan için enerji konusunda cevaplanması gereken ve önünde bekleyen önemli sorunlardır.

3. Çin ile İlişkiler

3.1. Çin'in Orta Asya'daki Enerji Stratejisi

1980'li yıllardan itibaren ekonomisi hızla gelişmekte olan Çin Cumhuriyeti'nin enerjiye olan ihtiyacı gün geçtikçe artmaktadır. Dünya üzerinde oran itibariyle %2.3 petrol ve %1 doğal gaz rezervine sahip olan Çin, buna karşılık dünya enerjisinin %6'sını tüketmektedir. 2003 yılında söz konusu ülkenin ithal enerji kaynaklarına olan bağımlılığı %30

civarında iken, 2023 yılında bu oranın %70'lere yükseleceği tahmin edilmektedir (Dongfeng, 2003, s.7). Bu ihtiyacını karşılamak amacıyla Çin, çeşitli stratejiler geliştirir. Örneğin ülke, hidrokarbon kaynaklarının %50'sini Orta Doğu'dan, %22'sini Afrika'dan karşılamaktadır. Ancak adı geçen bölgelerde zaman zaman oluşan istikrarsızlık, Çin'in enerji güvenliğini tehdit etmektedir (Zhao, 2007, s.160).

Sovyetler Birliği'nin dağılması, bölgede yeni bağımsız devletlerin kurulması ve bazı eski Sovyet Cumhuriyetlerinde yeterli nüfusun olmayışı Çin'e özellikle enerji sektöründe yeni çıkarlar ve imkânlar sunar. Sovyetler sonrası bağımsızlığına kavuşan ülkelerden Kazakistan ve Kırgızistan ile 3700 km uzunluğunda ortak sınıra sahiptir. Çin, 1992 yılının Ocak ayında söz konusu ülkeler ile resmi diplomatik ilişkiler kurar.

Ayrıca SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Orta Asya ülkelerini güvenlik kuşağı, enerji kaynağı ve mevcut mallarının tüketicisi olarak görür. Nitekim bağımsızlığına kavuşan yeni ülkelerin güvenliğini sağlamak için Çin, "yumuşak güç" bağlamında söz konusu ülkelere teknoloji, gıda maddeleri ve çeşitli araç-gereçler sağlar (Nogayeva, 2011, s.243). Bu bağlamda 1996 yılında Çin ve bazı Orta Asya ülkelerinin Şanghay Beşlisi adı altında toplanması, ülkeler arasındaki ilişkileri şekillendirmeye başlar. Söz konusu kurum kapsamında Çin'in Orta Asya ülkelerinden beklentileri şu şekildedir: öncelikle dış güçlerin Orta Asya bölgesine müdahale etmemesi ve buradaki enerji kaynaklarının söz konusu güçlerin kontrolünde bulunmaması için, Orta Asya ülkeleriyle bütün sektörlerde anlaşmalar yapmak ve bu anlamda kendini güvenceye almaktır. Bu bağlamda Çin, süreç içerisinde, Orta Asya ülkelerinde enerji sektörüne yatırım yapmak amacıyla Petro - Kazakistan, Turkmen Neftegas ve Uzbek Neftegas gibi şirketlerle iş birliğine gider. Çin, bu ve benzeri şirketlerle iş birliği yaparak enerji, rafineri ve boru hatlarının inşası üzerinde çalışır ve Sincan şehri arasında bağ kurmaya çalışır (Liao, 2006, s.112).

Çin'in Orta Asya ülkeleri konusunda en çok Rusya ile iş birliğine gitmesi, bölgede ABD'nin varlığını azaltmaya yöneliktir. Bu amaç doğrultusunda 2001 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) Çin'in Orta Asya politikasının temelini oluşturur. Söz konusu örgüt aracılığıyla Çin, hem Rusya ile ilişkilerini geliştirmekte hem de ABD'nin bölgedeki etkisini zayıflatarak bölgede bulunan enerji kaynaklarına ulaşmak için zemin hazırlamaktadır. Bu hedefe ulaşma yolunda ŞİÖ'ye üye ülkeler, 27 Şubat 2007 tarihinde Enerji Kulübü'nü oluştururlar. Kulüpteki enerji kaynakları ihracatçısı ve transitör ülkeler Kazakistan, Rusya, Özbekistan ve İran iken, tüketiciler ise Çin, Hindistan, Pakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'dır (Nogayeva, 2011, s.278).

Rusya gibi Çin de, Kazakistan ile ortak uzun bir sınıra sahip olan bölgesel bir güçtür. Aynı zamanda Kazakistan, Çin için Orta Asya'daki en büyük ticari partner olmaya aday bir ülkedir. Kazakistan, Çin ve Rusya arasında köprü konumunda zengin enerji kaynakları ile bölgesel iş birliğinde

önemli bir yere sahiptir. Bu ilişki üçgeninde enerji güvenliği çerçevesinde Çin'in enerji ihtiyacı, Rusya ve Kazakistan'ı rakip olarak karşı karşıya getirir. Öte yandan Çin'in Kazakistan'da enerji alanında yaptığı yatırımlar, Rusya'nın hoşuna gitmez. Uluslararası pazarda belirlenen yüksek fiyatlar, ülkelerin petrol ithal etmesini gün geçtikçe zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Çin, mevcut petrol rezervlerini oluşturmak ve ileride enerji kaynaklarının güvenliğini sağlamak için, alternatif yollar arayışındadır. Basra Körfezi'nin yanı sıra petrol ve doğal gaz ithal yollarının çeşitlendirilmesi açısından Orta Asya ülkeleri, Çin için jeopolitik ve stratejik konumdadır (Almen, 2013, s.95).

3.2. Enerji Sektöründe Kazakistan – Çin İlişkileri

SSCB'nin dağılmasından sonra Kazakistan, 1992 yılının Ocak ayında Çin ile diplomatik ilişki kurar ve karşısına ilk olarak sınır problemi çıkar. Çin ile Kazakistan 8 Şubat 1995 tarihinde bir araya gelip sınır sorununu büyük ölçüde çözerek bu konuda görüş birliğine varılır. Nazarbayev'in 1997 yılının Şubat ayında Çin'e gerçekleştirdiği ziyarette trafik sorunları ile petrol ve doğal gaz alanlarını geliştirme gibi ortak konular ele alınır. Bu arada Kazakistan'a Batı'dan gelen çeşitli şirketler önemli yatırımlar yapmaya başlarlar. Bütün bunların yanı sıra 4 Temmuz 1997 tarihinde Çin şirketi CNPC, ABD ve Rusya şirketlerinden daha yüksek fiyat teklif vererek Kazakistan'ın batısında yer alan Uzen petrol yataklarının işletim hakkını 20 yıl süreyle 4 milyon dolara satın alır ve Kazak şirketi olan Aktobemunaygaz'ın %60 payına sahip olur (Karaca, 2008, ss.256-279). Böylece Çin'in sahip olduğu alanlar içerisinde Kazakistan'ın en büyük petrol sahaları Kenkiyak ile Janajol da yer alır. Bu tarihten itibaren Çin, aşamalı olarak Kazakistan'ın enerji sektörüne girerek bazı petrol sahalarının ve projelerinin sahibi konumuna gelir. Bu şekilde iki ülke arasında gittikçe ticaret iş birliği artar. 2003 yılına gelindiğinde CNPC, Aktobe şirketi üzerindeki hisselerini %85.42'a kadar çıkartır. Günümüzde şirket, resmi olarak CNPC-Aktobe olarak adlandırılmış ve Kazakistan'da büyük petrol şirketlerinden biri haline gelmiştir (Liao, 2016, s.41).

Ayrıca söz konusu Çin şirketi, Suudi Petrol Şirketi Nimir ve Amerikan Chevron Texaco petrol şirketlerinin Kuzey Buzaçi sahasındaki %35 ve %65 hisselerini satın alır. 2004 yılında aynı şirket Güney Torgay bölgesinde bulunan Kansu ve Bektas sahalarının hisselerini de elde eder (Liao, 2016, s.45).

2009 yılı, Kazakistan-Çin enerji ilişkileri çerçevesinde, doğal gaz üretim sistemini modernize etmeyi ve boru hatlarını genişletmeyi amaçlayan yeni projelerin başlangıcı olur. Aynı yılın Aralık ayında Kazakistan-Çin doğal gaz ana hattının ilk kısım açılış töreni iki devlet liderleri, Nursultan Nazarbayev ve Hu Jiantao'nun katılımıyla gerçekleşir. Ayrıca 2013 yılında ulusal doğal gaz şirketi KazTransGaz ülkede faaliyet gösteren tüm yabancı petrol üretici şirketlerle doğal gaz üretimi üzerinde iş birliği yapar. 2015 yılına gelindiğinde Kazakistan-Çin Doğal Gaz Boru Hattı'nın

son kısmının devreye alınmasıyla, toplam 7500 km'lik uluslararası enerji sektörünün büyük projelerinden biri sayılan Türkmenistan-Çin Doğal Gaz Boru Hattı tamamlanmış olur. Bu olay sadece bölgesel değil aynı zamanda uluslararası anlamda büyük önem taşır (Pakin, 2011, s.40).

Kazakistan için Çin ile ortaklık yapmak şu açıdan önemlidir: ülkenin güney tarafına doğal gaz Özbekistan'dan gelmekte ama, ileride Çin'e giden boru hatları aracılığıyla Kazakistan'ın, Çin'in güneyindeki bölgelere doğal gaz sağlaması ve Çimkent rafineriler tesisinin yenilenmesi hedeflenir. 5 Haziran 2017 tarihinde Çimkent rafineri tesisinin yenilenmesi tamamlanır (Kursiv, 2018).

Son yıllarda iki ülkenin enerji iş birliği çerçevesinde yürüttüğü iki büyük proje vardır. Bunlardan biri 3000 km'lik petrol boru hattının 1864 km'sinin Kazakistan toprağından geçmesi, diğeri ise iki ülkeye ait ortak PetroKazakhstan kuruluşunun Kanada'dan satın alınmasıdır (Liao, 2016, s.39). Kanada'dan alınan bu şirket, ülkede 12 mevduatın sahibi olmanın yanı sıra petrol olduğu düşünölen 6 alanda keşiflerini sürdürmektedir. Öte yandan petrol üretimi açısından ikinci büyük saha olarak bilinen Kumkö1 alanında çalışmalar gerçekleştirmekte ve ülkenin en büyük petrol rafinerilerinden biri olan Çimkent rafinerisinde Kazmunaygaz şirketiyle iş birliğı yapmaktadır.

İki ülke arasında gelişen bütün bu ilişkiler ve Kazakistan'dan Çin'e kadar uzanan enerji kaynaklarının güzergâhı, Rus boru hatlarına bir alternatif olarak görülür ve Rusya'yı rahatsız eder (Yavaş, 2012, s.86). Kazakistan ve Çin'i bağlayan Atasu-Alaşankou boru hattına, Rusya ve Kazakistan arasındaki Omsk-Atasu boru hattı bağlanır ve böylece Rus petrolünün ihracatı da gerçekleştirilmiş olur (Korzhubayev, 2013). Söz konu güzergâhtan Kazakistan - Çin boru hat projesinin bir kısmı olarak yılda asgari 20 milyon ton enerji sağlanması planlanmaktadır. Günde 200 bin varil petrol taşınması düşünölen proje 2006 yılında devreye sokulur. Atasu-Alaşankou petrol ve doğal gaz boru hattı ile Çin, Kazakistan'da yer alan Kumkö1 sahasının enerji kaynaklarına ulaşmış olur ve Kazakistan petrolünü 2006 yılından itibaren ithal etmeye başlar. Boru hattın devreye sokulduğu ilk yıllarında 2.2 milyon ton, 2019 yılında ise Kazakistan'dan Çin'e 11 milyon ton petrol ihraç edilir hale gelir. (OilCapital, 2020). Bu projenin dezavantajı, petrol boru hattının Kazakistan ve Çin sınırında bitmesidir. Kazakistan bu rotanın Çin'in doğu tarafına hatta Güneydoğru Asya pazarına kadar uzanmasını istemektedir (Yesdauletova, 2009, s.34).

Netice itibariyle Çin, kendi enerji şirketleri tarafından Kazakistan'da çok sayıda petrol ve doğal gaz sahasının satın alınıp yatırım yapılmasını isteyerek dış dünyadan petrol ve doğal gaz ithalini çeşitlendirmenin yollarını aramaktadır. Bu bağlamda Çin hükümeti, diğeri Orta Asya ülkelerine giden ve Kazakistan toprağından geçen Orta Asya-Çin doğal gaz rotasının bir kısmını oluşturan Beyneu-Bozoy-Çimkent çalışmasına önem vermektedir. 2017 yılına gelince Kazakistan doğal gaz şirketi KazTransGas Çin'e 5 milyar metreküp doğal gaz ihraç etmeye başlar.

2020 yılında ortaya çıkan ekonomik krizden dolayı Çin, Kazakistan'dan petrol ithalini daha da artırır.

Çin ve Kazakistan arasında petrol ve doğal gazla ilgili olarak iş birliğinin gittikçe gelişmesi, Kazakistan dış politikasını olumlu yönde etkiler. Ancak bu dış politikadaki olumlu gelişme, Kazakistan'ın iç siyasetine olumlu olarak yansımaz. Zira Çin'in Kazakistan enerji sektörünün %25 payını kontrol etmesi, ülkeye gelen diğer yatırımcı ortakların imkânını kısıtlamaktadır. Ayrıca Kazakistan halkı da bundan rahatsızdır. Rahatsızlığını da 2016 yılında Çinlilerin, Kazak topraklarında yer alan petrol ve doğal gaz sahalarına önemli ölçüde sahip olmaları, bunun daha da genişlemesinden korkulması ve bu yolla Çinlilerin Kazakistan'a gelip Kazak topraklarında yerleşerek söz sahibi olmalarına yol açacağı endişesiyle büyük gösteriler gerçekleştirilir. Kazak yetkilileri Çin ile yapılan bazı planları askıya almak durumunda kalır.

4. ABD ile İlişkiler

4.1. Kazakistan- ABD İlişkilerinin Başlangıcı

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce ABD, Orta Asya'ya bazı engeller nedeniyle yeterince nüfuz edememesine rağmen birçok Amerikalı uzman, bu bölgenin önemine çok daha önceden vurgu yapar. Washington, eski Sovyet cumhuriyetleriyle ancak 1991'den sonra yavaş yavaş ilişki kurmaya başlar.

Amerikan politikasının Orta Asya'ya yönelik ilk hedefi, Kazakistan'ı nükleer silahlardan arındırmaktır. Bağımsızlık sonrası Kazakistan yönetiminin nükleer silahlardan kurtulma ve yayılmasını önleme çabalarına ABD'nin destek olması iki ülke ilişkilerinin gelişmesi için olumlu bir ortam oluşturur. Bu bağlamda 1993 yılı itibarıyla ABD, nükleer silahsızlanma faaliyetlerinde Kazakistan'a hem teknik hem de mali açıdan destek olur. 1994 yılına gelindiğinde Kazakistan hükümeti ülkede olan tüm nükleer silahları kaldırır (Schiavano, 2018, s.118).

ABD'nin eski Sovyet cumhuriyetlerine yönelik politika geliştirmesi ikinci Bill Clinton -önceki ABD Başkanı- dönemine denk gelir. 1994 yılında Clinton'a danışmanlık hizmeti vermek üzere Milli Güvenlik Konseyi'nin yanı sıra üst düzey kurumlar arası irtibatı güçlendirmek için bir komisyon kurulur. Söz konusu komisyonun çalışmalarına Dışişleri Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Enerji Bakanlığı, CIA ve Milli Güvenlik Konseyi temsilcileri dâhil olur (Somuncuoğlu, 2009, s.176). Dönemin ABD Dışişleri Bakanlığı, 1998 yılında Orta Asya'ya yönelik stratejik bir plan hazırlayarak Hazar Denizi Enerji Havzası'nın önemini vurgular ve bu konuda ülkesinin önüne çıkabilecek muhtemel problemleri masaya yatırır.

İşte bu bağlamda ABD, Orta Asya bölgesine entegre olmaya başlar. Zira günümüzde ABD'nin yabancı petrole bağımlılığı %52 oranında olup bu rakam ileride daha da yükselebilir. Amerikan ekonomisi, OPEC örgütünün hedeflediği mevcut petrol fiyatından giderek etkilenmektedir.

Söz konu örgüte üye ülkeler dünya genelinde petrol rezervlerinin %64'üne hâkimdir. Eğer OPEC ülkeleri petrol üretimini keserse ya da fiyatını artırırsa ABD'nin ekonomisi zarar görecektir. (Kolokowski, 2020). Dolayısıyla ABD'ye göre OPEC üyesi olmayan ve kanıtlanmış hidrokarbon rezervlere sahip ülkeler ile enerji iş birliği yapılır ise Orta Doğu'ya bağımlı kalınmaz. Bu açıdan Hazar Havzası, son derece önem arz eden alternatif bir bölge konumundadır (Ahdoot ve diğerleri, 2011, ss.17-27).

Orta Asya, Orta Doğu'nun aksine Çin, Rusya ve Hindistan gibi ABD'ye ekonomik anlamda rakip olacak devletlere kara bağlantısı olan bir havzadır. Dolayısıyla Kazakistan, 21'inci yüzyılda ABD'nin belirlediği Büyük Satranç oyunundaki çekişmelerin temel alanlarından biridir. Kazakistan'ın enerji rezervleri ve zengin maden kaynakları, bölgeye göz diken diğer güçler için ABD hegemonyasındaki Ortadoğu petrol ve doğal gaz kaynaklarına göre daha kolay ulaşılabilir bir alternatif konumdadır.

4.2. Kazakistan Enerji Sektöründe ABD'nin Rolü

1991 yılında Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden 10 gün sonra ABD, yeni devleti tanıyan ilk ülkelerden biri olur. Bağımsızlıktan hemen sonra Kazakistan ile ilgilenip ilişkileri geliştirmeye çalışan ABD, o yıllardan günümüze doğru baktığımız zaman yapılan doğrudan yabancı yatırımlarda ilk sırada yer alır ve özellikle petrol ve doğal gaz sektöründe büyük yatırımlar gerçekleştirmeye çalışır. ABD girişimleri, başta petrol ve doğal gaz olmak üzere madencilik alanlarında yoğunlaşır. Zira 11 Eylül olayları, ABD'nin Kazakistan'a yönelik politikalarında yeni bir dönüm noktası olur ve iki ülke ilişkilerinin daha hızlı gelişmesine katkı sağlar. ABD ile ilişkileri geliştirmek, Kazak Hükümeti'nin de öncelikleri arasındadır. ABD, Orta Asya genelinde enerji kaynaklarının dünya pazarına güvenli ve istikrarlı ulaşımını sağlamak amacıyla Rusya'nın yer almadığı BTC projesini destekler. Üretimi artırmaya ve pazarlara ulaşımı iyileştirmeye odaklanan ABD, enerji şirketlerinin ve uluslararası ortaklarının çalışmalarını desteklemeye devam eder. Birtakım müzakerelerden sonra 2006 yılının Haziran ayından itibaren BTC projesi Kazakistan tarafından da benimsenir. Kazakistan cephesinde, Rusya'ya olan bağımlılığı azaltacağı ve hidrokarbon kaynakları yollarını çeşitlendirerek ülkeye avantaj sağlayacağı düşüncesiyle BTC projesi destek görür (https://insamer.com/tr/hazar-denizi-raporu-enerji-havzasinda-mucadele_3156.html).

Bu bağlamda Kazakistan 2007 yılının Ocak ayında anlaşmayı imzalayarak Kazakistan Hazar Taşıma Sistemi'ni kurmaya karar verir. Proje kapsamında Kazakistan'daki Kaşagan sahasından günde 500 000 varil petrolün Bakü'ye gönderilmesi hedeflenir. Nihai hedef Kazakistan'ın bu boru hattı ile yılda toplam 38 milyon ton ihraç etmesidir (Cohen, 2008, s.141). BTC, Kazakistan için petrol ihraç yollarını çeşitlendirme bağlamında son derece önemlidir. Zira bu boru hattı, ülkenin bu konuda

Rusya'ya bağımlılığının azalması ve Kazakistan'ın, ABD ve Avrupa Birliği'nin desteğini alması açısından önem arz eder.

Kazakistan, ABD'yi enerji ortaklıklarının çeşitlendirilmesi açısından en uygun ülke olarak görür. Bu bağlamda bağımsızlık sonrası ABD'nin iki büyük petrol şirketi Chevron ve ExxonMobil, ülkedeki enerji alanlarını keşfetmek ve geliştirmek için Kazakistan hükümetiyle görüşmeler yapar. Söz konusu iki şirket, 1993 yılında Kazakistan hükümetiyle bir protokol imzalayarak Tengiz sahasında petrol üretimi ve gelişimi için TengizChevroil adıyla bir ortak şirket oluşturur. Sahada üretilen ürün toplam maliyetinin %50 hissesi Chevron'a, %25 hissesi ExxonMobil'e aittir (Şaki, 2018, s.108).

TCO'nun oluşturulmasından sonra 2019 yılında belirtilen sahada toplam 29.79 milyon ton petrol üretilerek son 27 senenin rekoru kırılır. TCO'nun aynı yıl yaptığı doğrudan ödemelerin toplamı 8.5 milyar ABD doları ise, Kazakistan ekonomisine yaptığı genel yatırım 24 milyar ABD dolarıdır. 2016 yılında TCO, Tengiz sahasının genişletilmesini talep eder ve Future Growth Wellhead Projesi başlatılır. Bu proje kapsamında alandaki ham petrol üretiminin 12 milyon tona çıkarılması planlanır. FGW projesinin yaklaşık 36.8 milyar dolara mal olacağı değerlendirilmekte ve neticesinde üretilen ürün artışının 2022'de gerçekleşeceği beklenmektedir. Atılan bu adım ile ABD, Kazakistan enerji politikasında pozisyonunu daha da güçlendirerek ülkedeki en büyük petrol üreticisi haline gelir. Bu proje dışında Chevron şirketi, 1997 yılında Karaçağanak sahasının %18 hissesini satın alarak Lukoil, BG Group, ENI şirketleriyle ortak 40 yıllık üretim anlaşması imzalar (Raimondi, 2019, s.36).

Orta Asya'da bu konuda Rusya'nın etkisini zayıflatmaya yönelik ilk rota, Rusya topraklarından da geçen ve tek özel boru hattı olan Hazar Boru Hattı'dır. Hazar Boru Hattı (CPC) projesinin %15 hissesi Chevron ve %7.5 ExxonMobil'e aittir (Raimondi, 2019, s.37).

Enerji konusunda bölgede ABD'ye karşı Rusya ve İran rekabeti gerçeği dikkate alınır, ileride ABD'nin kendi çıkarları doğrultusunda petrol ve doğal gaz kaynaklarını taşımada aktif ve yeni bir politika geliştirebileceği beklenebilir. Görüldüğü kadarıyla ABD-Kazakistan ilişkileri genel olarak olumlu bir seyir izlemeye devam etmektedir. Günümüzde ikili ilişkiler Washington'un "Büyük Orta Asya" jeopolitik stratejisi çerçevesinde özellikle de enerji alanına odaklanmaktadır.

5. AB ile İlişkiler

5.1. AB'nin Orta Asya'ya Yönelik Yaklaşımı

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden hemen sonra 1990'lı yıllarda AB ülkelerinin Orta Asya üzerindeki stratejisinin diğer dünya aktörlerinin gerisinde kaldığı görülür. Ancak zamanla bölge üzerinde yeni politikalar geliştirilir. Özellikle AB'nin doğalgaz konusunda önemli ölçüde Rusya'ya bağımlı olması nedeniyle bağımsızlığına kavuşan Orta Asya ülkelerinin ve yaşadıkları bölgenin Rusya'ya karşı alternatif bir enerji kaynağı

olabileceği ihtimali, AB'nin dikkatini çeker ve AB burayı kendi enerji güvenliği açısından önemli görür. AB ülkeleri, Orta Asya'da bulunan her bir ülkenin farklı ihtiyaçlarını ve özelliklerini göz önünde bulundurarak ülke politikalarını dengeleyecek bir strateji izlemeye başlar. Bu denge stratejisi, gerek kendi aralarında gerekse diğer bölgelerle olan ilişkilerin geliştirilmesine de hizmeti amaçlar. AB'nin bölgeye yönelik genel politikası, söz konusu ülkelerle ticari bağlantı kurabilmeleri için Orta Asya ülkelerinde mümkün olduğu kadar istikrarın sağlanması ve korunmasının temin edilmesidir. Bu istikametteki politikalarını gerçekleştirebilmek için Orta Asya'da Tacıs, Speca, Traceca Ve Inogate programlarını devreye sokar.

AB'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan cumhuriyetler için öngördüğü önemli bir program Inogate'tir². Bu program, enerji gelişimini sağlayan teknik yardımları ve bu konuda yeni tesisler kurmayı amaçlar. Söz konusu program, 1995-1997 yılları arasında Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsar. Inogate programının amacı, yeni bağımsızlığına kavuşan ülkelerde gaz ulaşımını sağlamak, petrol üretim sisteminin yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi, Hazar Denizi'nden Avrupa'ya gidilecek alternatif yolların belirlenmesi şeklinde özetlenebilir. Bölgedeki enerji kaynaklarının çıkarılıp dış dünyaya aktarılması amacıyla Total, Agip, ENI, Shell, British Gas, British Petroleum gibi Avrupa'nın büyük şirketleri 1990'lı yılların ortasından itibaren bölgeye gelmeye başlar. Zamanla enerji meselesi, AB'nin 2007 yılı Haziran ayında kabul ettiği Orta Asya ile Ortaklık Stratejisi'nin yedi unsurundan biri olur. Bu tarihten itibaren AB ülkeleri kendi çıkarları doğrultusunda, Orta Asya'da enerji alanına odaklanır ve bunun gelişimine katkı sağlar. 2010'dan 2015'e kadar Orta Asya'ya AB tarafından verilen kalkınma yardım miktarı 8.5 milyon Euro'ya kadar ulaşır ve bunun bir kısmı bölgesel programlara ayrılır (İlyassov, 2010, s.77).

5.2. AB'nin Kazakistan'a Yönelik Enerji Politikası

AB ülkeleri ile Kazakistan arasında yapılan enerji iş birliği, her iki taraf için de önem arz eder. İki taraf arasında kurulan enerji iş birliğinin temeli 1999 yılında imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'na dayanır (İlyassov, 2010, s.38). Söz konusu anlaşma, 2000 yılında yürürlüğe girer ve Kazakistan, uluslararası şirketlerinin devlet enerji sektörüne entegre olmasına karar verir. SSCB dağıldıktan sonra AB'nin önde gelen (Agip/Eni, BG Group, Total, Royal Dutch, Shell) şirketleri ülkenin hidrokarbon kaynaklarını ve petrol alanlarını araştırmaya NCOC (the North Caspian Operating Company) konsorsiyumunun hissedarları olarak atanır. Kazakistan, yabancı yatırımcılara kapısını açınca İtalya'dan

² INOGATE: Ülkelerarası Gaz ve Petrol Taşınması programı. Eski SSCB Cumhuriyetleri için AB'nin teknik yardım programı dahilinde önemli bölgesel bir girişimdir. Programın başlıca amaçları, bölgesel petrol ve doğal gaz ürünlerinin daha iyi hâle getirilmesi, günümüz teknolojisine kavuşturulması ve Hazar ile Orta Asya bölgelerinden Avrupa ve Batı piyasalarına hidrokarbon taşınması için farklı seçeneklerin değerlendirilmesine yönelik olarak taraf ülkelerin çabalarını destekleyen program.

Agip ve İngiltere'den British Gas şirketleriyle Karaçaganak sahasının geliştirilmesine ilişkin anlaşma imzalar. 1990'ların başında Chevron (Amerika) ve CNPC (Çin) şirketlerinin yanı sıra Eni, Shell, British Petroleum ve Total (Avrupa) şirketleri de Karaçaganak ve Kaşagan petrol alanlarının gelişimine katkı sağlarlar (Ongarova, 2015, s.59).

Kazakistan'da enerji sektöründe dış kaynaklı yatırımlar arasında İtalya, İngiltere ve Hollanda öne çıkar. Ham petrol ve sıvı doğalgaz üretimi, 2003 yılında günde 1 milyon varil iken aşamalı olarak artmaya devam eder ve 2004 yılına gelindiğinde %16 oranında artarak günde 1.2 milyon varile (59.4 milyon ton) çıkar. Bunun 50.6 milyon tonu ham petroldür. Başta Hazar Denizi'nden olmak üzere ülke topraklarında çeşitli sahalarda üretimin gittikçe artırılması hedeflenir. Genel olarak bakıldığı zaman toplam üretimin yaklaşık %80'i ihraç edilmektedir. Kazakistan'da petrol üretiminin %85'ini yabancı firmalar, %15'ini ise devlet petrol şirketi Kazmunaygaz yapmaktadır. Son yıllarda doğalgaz üretimindeki artış (1996'dan bu yana iki katı artmıştır) ülkeye yapılan doğalgaz yatırımlarını artırmıştır. 2004 yılında doğalgaz üretimi, 11.6 milyar m³'lük hacmiyle bir önceki yıla göre %53 oranında artış göstermiştir. Kazakistan doğalgaz rezervinin tahmini olarak 65 trilyon ayak küp (1.84 trilyon m³'tür) olduğu belirtilmektedir. Bu rezervin %40'dan fazlası kuzeybatı Kazakistan'daki Karaçaganak sahasına aittir. Doğal gaz rezervi bakımından önemli bir yere sahip olan Karaçaganak sahasının geliştirilmesi ve işletilmesi için 1997 yılında oluşturulan AB ağırlıklı şirketlerin yer aldığı uluslararası konsorsiyumda bulunan şirketler ve paylaşımları; AGIP (İtalya) %32.5, British Gaz (BG) (İngiltere) %32.5, TEXACO (ABD) %20, LUKOIL(Rusya) %15 şeklindedir (İlyassov, 2010, ss. 110-112).

Günümüzde Kazakistan, küresel anlamda enerji sektöründe önemli bir pozisyona gelmek için çaba sarf ederken doğal olarak birtakım zorluklarla da karşılaşmaktadır. Örneğin enerjinin Avrupa'ya sağlıklı olarak taşınmasında boru hatlarının yetersizliği, bunların modernizasyonunun büyük maliyetler getirmesi ve nakliye için uygun görülmeyen fiyatlar Kazakistan ile AB arasındaki ilişkilerde önemli zorluklardır. Kazakistan ve AB enerji iş birliğindeki diğer bir sorun ise gümrük vergilerinin artmasıdır. Bu problemin çözülmesine katkı amacıyla Ağustos 2013 yılında "Enerji Verimliliği-2020" programına başlanılır. Programın ana hedefi, enerji verimliliğinin iyileştirilmesine yönelik olup yıllık enerji tüketiminin %10 azaltılması öngörülür. Enerji sektöründeki Avrupa Birliği-Kazakistan ilişkilerini doğru anlamak ve değerlendirmek için siyasi ortamın da son derece önemli olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle Orta Asya'daki bölgesel ve küresel güçlerin çıkarları ve bunların tahlil edilmesi, AB-Kazakistan iş birliğinin gidişatı açısından oldukça önemlidir (UNECE, 2017, s.33).

Sonuç

Araştırmamızda görüldüğü üzere modern dünya devletlerinin ekonomik durumunu belirleyen temel unsurlardan biri olan petrol, ihracatçı ülkeler için gelir kaynağı olurken, ithalatçı devletlerin de toplumsal ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olmaktadır.

SSCB'nin çöküşünden sonraki dönemde ortaya çıkan sorunların çözümü olarak, Kazakistan'ın pazar ekonomisine geçişi ve bu bağlamda petrol endüstrisi, ülkenin ekonomik gelişiminde anahtar çözüm olarak görülmektedir. Kazakistan'ın enerji sektörü, bağımsızlık sonrası kayda değer dönüşümler yaşar. Serbest piyasa ve endüstrinin düzenlenmesi ile önemli ölçüde gelişir. Kazakistan'ın büyük petrol rezervlerine sahip olması ve dünya petrol piyasalarındaki olumlu gelişmeler, ülkenin ekonomik ve endüstriyel gelişimi açısından petrol piyasasını en umut verici sektör haline getirir.

Yazımızda bağımsızlık sonrası Kazakistan'ın dış politikasını oluşturmak amacıyla yaşanan kimlik arayışı, Nursultan Nazarbayev'in liderliğiyle dış politikanın değişmesi ve bu değişen yapı içerisinde enerjinin etkisi değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Kazakistan'ın Sovyet dönemi sonrası Rusya, Çin, ABD ve AB gibi küresel ve bölgesel güçlerle ilişkileri enerji çerçevesinde ele alınmıştır. Bu süreçte ülkenin ikili ya da çok taraflı yaklaşımlarına yer verilmiştir. Bütün bunlardan anlaşıldığı kadarıyla Kazakistan'ın dengeli ve çok yönlü dış politikası, Orta Asya'da Avrupa ile Asya arasında ve ötesinde bir köprü olarak rol oynamaktadır.

Kazakistan'ın yukarıda bahsettiğimiz güçlerle olan ilişkisini tek tek ele aldığımızda Rusya'nın bu döneme kadar baskın olduğu anlaşılmaktadır. Kazakistan'ın Sovyetler Birliği döneminde Rusya ile aynı çatı altında bulunup ekonomik, tarihi ve siyasi açıdan birtakım ortak özelliklere sahip olunması bunun temel sebebi olabilir. Ayrıca Sovyet döneminden kalan boru hatlarının bulunması, Kazakistan enerji kaynaklarının ihracatında Rusya'ya olan bağımlılık ve ülkede bulunan Rus nüfusu gibi faktörler, Kazakistan'ın büyük güçlerle dengeli ilişkiler kurulmasını amaçlayan dış politikasında Rusya'ya öncelik verilmesine sebep olmaktadır. Hazar'ın statüsü sorunu da ülkenin Rusya'ya olan bağımlılığını sağlayan diğer bir etkidir.

Ülkede yer alan enerji kaynaklarının büyük kısmının Hazar bölgesinde bulunması, bölge üzerinde gerçekleştirilmek istenen projelere alternatif ihracat yollarını bulmayı gerektirir. Ancak bölgede yıllardır çözülemeyen statü sorununun, yabancı yatırımların yapılmasını ve projelerin geliştirilmesini zorlaştırdığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Rusya'nın, Hazar sorununu kendi lehine kullanmak istediği ve Kazakistan'a dolaylı olarak baskı yaptığı görülmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kazakistan'ın hidrokarbon zenginlikleri ile küresel aktörlerin hâkimiyet mücadelesine girdikleri bir alan olarak gündeme geldiği şüphesizdir. Orta Doğu'da devam eden

istikrarsız durum ve son gelişmeler Kazakistan'ı enerji güvenliği bakımından alternatif bir kaynak bölge olarak ön plana çıkarmıştır. Sovyet döneminden kalan etkisi nedeniyle Rusya'nın arka bahçesi olarak kabul edilen bölgeye Çin'in ilgisinin artması enerji ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Ayrıca ABD'de yaşanan 11 Eylül (2001) olayları sonrası ülkedeki petrol faktörünün değerinin daha da artması, AB ülkelerinin enerji güvenliğini sağlamak amacıyla Kazakistan'la kurduğu ilişkiler, Orta Asya'daki mücadelenin boyutunu genişletmektedir.

Çalışmamızda gördüğümüz kadarıyla büyük güçlerin Orta Asya üzerinde yürüttüğü stratejinin ana hedefi olan hidrokarbon kaynaklara sahip olmak, Kazakistan'a avantaj sağlamanın yanı sıra dezavantaj da getirmektedir. Bağımsızlık sonrası ülkenin karşı karşıya kaldığı temel sorunların devletin güvenliğini olumsuz etkilememesi için Rusya ve Çin arasında gerginlik oluşturmadan onlara olan bağımlılığı azaltmak amacıyla dengeli ve çok yönlü politika izlenmesi, ülkenin diğer ülkelere karşı saygınlığını artırması ve bağımsızlığını pekiştirmesi sürecinde kendisine büyük destek olacağı kanaati hâsıl olmuştur.

Tespitlerimize göre otuz yıla yakın bağımsızlık sürecinde Kazakistan, uluslararası toplumda demokratik ilerleme açısından arzu edilen seviyeye ulaşmasa da bölgesel bağlamda ekonomik kalkınmada olumlu bir profili olan ülke haline gelmiştir. Enerji kaynaklarının peşinde olan küresel güçlerin ülkede var olan hidrokarbon zenginliklerine ilgi duymaları, devlet inşası çabalarıyla aynı döneme denk gelir. Elinde bulunan bu zenginlikler nedeniyle bazı petrol üreticisi ülkeler gibi tuzağa düşüp düşmeyeceği ve bundan sıkıntı çekip çekmeyeceği gibi sorular gündeme gelmektedir. Kazakistan'ın, karşısına çıkacak bu ve benzeri sorunların üstesinden gelerek istikrarlı ve başarılı bir şekilde yoluna devam edeceğini ümit ediyoruz.

Kaynaklar

- Abduraslov, N. (2010). *Ekonomiçeskiye Aspektı Reformirovaniya Gazoprovodnogo Transporta Kazahstan (Kazakistan Boru Hattı Gelişiminin Ekonomik Yönleri)*. Moskova: Rossiyskiy Gosudarstvennyy Universitet imeni İ. M. Gubkina.
- Асхат, А. (1029) “ Добыча газа в Казахстане к 2040 году увеличится на 52”, <https://rus.azattyq-ruhy.kz/economics/3170-dobycha-gaza-v-kazahstane-k-2040-godu-uvelichitsia-na-52>, Erişim Tarihi: 03.06.2021.
- Aldıbekova, G. (2018). *Petrol Fiyatlarının Kazakistan Ekonomisi Üzerine Etkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Alkan, H. (2011). *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar: Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan*. Ankara.
- Ahdoot, J., Morsey C. ve Vela D. (2019). *Alleviatin U.S. Dependence on OPEC*, *Pepperdine University School of Public Policy* <https://publicpolicy.pepperdine.edu/masterpublicpolicy/content/capstones/opec.pdf> Erişim tarihi: 09.12.2020.
- Allison, R. (2004). Strategic Reassertion in Russia's Central Asia Policy. *International Affairs*, 80 (2), s.277-293.

- Almen, D. (2013). *Turkey's Foreign Policy towards Kazakhstan in the Post – Soviet Period* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ÖDTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aramov, E. (2007). *Rossija i Kazahstan: puti integracii*. Astana.
- Arnabekova, E. (2019). Neftegazovoy Sektor v Ekonomike Kazahstana, *Kazakistan Ekonomisinde Petrol ve Doğal Gaz Sektörünün Rölü*, <http://www.halykfinance.kz/ru/site/index/research/report:108168> Erişim tarihi: 20.01.2020.
- Blagov, S. (11 Aralık 2020). *Effort to Produce Eurasian OPEC Falls Short at CIS Summit*, <https://eurasianet.org/> Erişim tarihi: 07.03.2020.
- Blank, S. (1995). Energy Economics, and Security in Central Asia: Russia and its Rivals. *Central Asian Survey*, 14(3), ss.373-406.
- Cohen, A. (2008). *Kazakhstan: The Road to Independence. Energy Policy and the Birth of a Nation*. Singapore: Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program–A Joint Transatlantic Research and Policy Center.
- Çardıbayev R. (2012). *Neft Kazahstana. Vekovaya İstoriya (Kazakistan Petrolü. Asırlık Tarih)*. Astana: Aldongar.
- Davutbay G. (2019). Qarqını bölek Qalamqas (Kalamkas Sahasının Gelişimi), <https://egemen.kz/article/211585-qarqyny-bolek-qalamqas> Erişim tarihi: 13.01.2020.
- Dongfeng, R. (2003). *The Central Asia Policies of China, Russia, the USA and the Shanghai Cooperation Organization Process: A View from China*. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute.
- Hatipoğlu, E. (2008). Güney Kafkasya ve Orta Asya'da 'Büyük Güçler' Arasındaki Oyun: Bölgesel Örgüt ve Oluşumların Rölü. *Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası*. Ankara: USAK yay.
- Hekimoğlu, A. (2012). Uluslararası Dengeler Bağlamında Orta Asya'daki Enerji Politikaları. *Bölgesel Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd.
- Henriksen, K.E. (2013). *Kazakhstan's Energy in Foreign Policy: Oil and Gas in the Multi-vector Policy*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans). University of Oslo, Oslo.
- Ilyassov, Y. (2010). *Avrupa Birliği'nin Orta Asya'ya Yönelik Politikası ve Kazakistan* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İpek, P. (2008). The Role of Oil and Gas in Kazakhstan's Foreign Policy: Looking East or West. *Europe – Asia Studies Journal*, 59 (7), ss.1179-1199.
- Karaca, R. (2008). *Güç Olma Stratejisi Çin: Soğuk Savaş Sonrası Türkiye Cumhuriyeti – Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri*. İstanbul: Kültür Sanat yay.
- Karenov, R. (2015). "Sovremennoye Sostoyaniye i Priyoretetniye Zadaçi Razvitiya v Perspektive Neftyanoy Otrastli v Mire i Kazahstane" (Dünya ve Kazakistan'da Petrol Endüstrisinin Öncelikli Gelişmesi ve Beklentileri), *Vestnik*. Karaganda, s.56-100.
- KASE (2019). *Neftegazovaya Otrastl' Respubliki Kazahstan*, (Kazakistan'ın Petrol ve Doğal Gaz Endüstrisi). Almatı: KASE.
- Kısacık, S. (2013). Kazakistan'ın Enerji Politikasında Rusya'nın Vazgeçilmez Konumu <http://politikaakademisi.org/2013/11/06/kazakistanin-enerji-politikasinda-rusyanin-vazgecilmez-konumu/> Erişim tarihi: 03.02.2020.
- Kolakowski, M. (23 Nisan 2020). *History of Oil Prices* <https://www.investopedia.com/history-of-oil-prices-4842834> Erişim tarihi: 08.05.2020.
- Korzhubayev, A. (2013). Cooperation Between Russia and China in the Energy Sector Interests, Problems and Prospects <http://www.oilandgaseurasia.com/articles/p/134/article/1427/> Erişim tarihi: 27.03.2020.
- Liao, X. (2016). A Silk Road for Oil: Sino – Kazakh Energy Diplomacy. *Journal Asia Pacific Business Review*, 7(2), ss.39-51.

- McKay, J. P. (1984). "Baku oil and Transcaucasian pipelines, 1883-1889: a study in Tsarist economic policy", *Slavic Review* 43(4). New York, 1984, s.604-623.
- Mehdi P. (2010). Hazar Denizi'nde Alternatif Boru Hattı Projeleri ve Bakü Tiflis Ceyhan Projesinde Kazakistan Dönemi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Маммедли С. (2019). "Лукойл» инвестировал \$9 млрд в экономику Казахстана" <https://novayaepoxa.com/lukoyl-investiroval-9-mlrd-v-yekonomi/284994/>, Erişim tarihi: 03.06.2021.
- Momynkulov, J. (2014). Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış içinde (ed. Orhan Yeşilot) *Rusya'nın Hazar Bölgesi Enerji Politikasında Kazakistan*. İstanbul: Yeditepe.
- Munayshy Public Foundation (2005). *Petroleum encyclopaedia of Kazakhstan*. Almaty.
- Nogayeva, A. (2011). *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları*. Ankara.
- Nurpeisov, K. (1993). *İstoriya Kazahstana (Kazakistan Tarihi)*. Almaty: Rauan.
- Ongarova, Y. (2015). *Kazakistan Dış Politikasında Hazar Enerji Kaynaklarının Rolü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.
- Pakin, E. (2011). Energetičeskiy treugolnik: Kitay, Rossiya, Kazahstan. *Vserossiyskiy ekonomičeskiy jurnal*, ss.36-51.
- Özdemir, Y. (2007). *Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- PetroChina (2018). *Annual Report-2018*. Hong Kong: PetroChina LTD.
- QazMunayGaz (2010). Godovoy otçet 2010: KazMunayGaz-pererabotka i marketing. Astana, s.14-15.
- Raimondi, P. (2019). Central Asia Oil and Gas Industry-The External Powers' Energy Interests in Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan. *Econstor*, ss.1-74.
- Sagındıkov, R. (2014). *Kazahstansko-rossiyskiye diplomaticheskiye otnoşeniya: sostoyaniye i perspektivi* <https://cyberleninka.ru/article/n/kazahstansko-rossiyskie-diplomaticheskiye-otnoşeniya-sostoyanie-i-perspektivy> Erişim tarihi: 02.01.2021.
- Schiavano, A. (2018). *Kazakh National Identity (1917-2017)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). LUISS, Rome.
- Somuncuoğlu, A. (2009). *ABD'nin Demokrasi Özendirme Politikası: Kazakistan Örneği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şakı, Ç. (2018). *Büyük Güçler Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları: Jeopolitik Mücadele* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- UNECE, (2017). *Politika Povişeniya Energoeffektivnosti Peredovoy Opıt*. New York: UN.
- Usmanov, Z. (2018). ES Gotov İskat' Investitsii Dlya Gazoprovoda v Turmenii (AB, Tyumen Doğal Gaz Boru Hattı için Yatırım Aramaya Hazır) <https://news.ru/world/turkmeniya-gazoprovod-investicii/> Erişim tarihi: 04.02.2020.
- Yavaş, A. (2012). *Enerji Güvenliği Bağlamında Kazakistan'ın Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti İle İlişkileri Üzerine Bir Araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- Yesdauletova, A. (2009). Kazakhstan's Energy Policy: Its Evolution and Tendencies. *Journal of US-China Public Administration*, 6(4), ss.31-39.
- Zhao, H., Trenin D. ve diğerleri (2007). *In Central Asia: The View from Washington*. New York: Routledge.

- Zhylykshbayeva, M. (2001). *Uluslararası İlişkilerde Kazakistan'ın Dış Politikası ve Petrol*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- "CNPC in Kazakhstan", http://www.cnpc.com.cn/en/Kazakhstan/country_index.shtml Erişim tarihi: 01.12.2020.
- "CNPC завершила модернизацию Шымкентского НПЗ", 27.08.2018, <https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2018-08/cnpc-zavershila-modernizaciyu-shymkentskogo-npz?page=113>, Erişim Tarihi: 03.06.2021.
- "Gazovaya Era Kazahstana" <http://expertonline.kz/a15198/> Erişim tarihi: 03.12.2020
- "Gazovaya otrasl' Kazahstana", https://neftegaz.ru/analysis/oil_gas/329678-gazovaya-otrasl-kazahstana/ Erişim tarihi: 03.12.2020
- "Karajanbas", Neftyaniki: Neft i Gaz (Petrolcüler: Petrol ve Doğal Gaz), <http://www.nftn.ru/oilfields/asia/kazakhstan/karazhanbas/15-1-0-777> Erişim tarihi: 12.01.2021
- "Kazakhstan: Oil Consortium Wrangles with Government Officials Over Kashagan Oil Field", 05.09.2007, <https://eurasianet.org/kazakhstan-oil-consortium-wrangles-with-government-officials-over-kashagan-oil-field>, Erişim tarihi: 12.01.2021.
- "Orta Asya-Çin Doğal Gaz Hattı Çin'e 270 Milyar Metreküp Doğal Gaz Taşdı", 15.07.2019, <http://orasam.manas.edu.kg/index.php/tr/turkmenistan/2133-orta-asya-in-do-al-gaz-hatti-in-e-270-milyar-metrek-p-do-al-gaz-ta-idi>, Erişim Tarihi: 03.06.2021
- "Речь об импорте по Казахстанско-китайскому нефтепроводу", 21.01.2020 <https://oilcapital.ru/news/export/21-01-2020/pochti-11-mln-tonn-nefti-poluchil-kitay-iz-kazahstana-v-2019-godu>, Erişim Tarihi: 03.06.2021.
- "Şımкentskiy neftepererabatıvayuşiy zavod" <https://energybase.ru/processing-plant/shymkent-refinery> Erişim tarihi: 15.01.2021
- "Qumköldün qor auleti 160 milyon ton munay jane 19 milyar metreküp bagalandı", 12.09.2011, <https://www.inform.kz/kz/kumkoldin-koraleueti-160-mln-tonna-munay-zhane-19-mlrd-tekshe-metr-gaz-koleminde-bagalandy> a2404320 Erişim tarihi: 17.01.2021